

PRØVELØSLATELSE AV FORVARINGSDØMTE

Kandidatnummer: 319

Veileder: Professor dr. juris Ulf Stridbeck

Leveringsfrist: 25.11.2006

Til sammen 15.332 ord

26.11.2006

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>INNLEDNING</u>	<u>1</u>
1.1	Oppgavens tema og problemstilling	1
1.2	Rettskilde- og metodebruk	2
1.2.1	Lov	2
1.2.2	Forarbeider	3
1.2.3	Rettspraksis	5
1.2.4	Juridisk litteratur	7
1.3	Oversikt over videre fremstilling	8
<u>2</u>	<u>FORVARING</u>	<u>9</u>
2.1	Historisk oversikt	9
2.2	Rettsreglene, strl §§ 39 c til e	11
2.2.1	Hovedvilkår for idømmelse av forvaring, strl § 39 c, 1.ledd	12
2.2.2	Første alternative vilkår, strl § 39 c, nr. 1	14
2.2.3	Andre alternative vilkår, strl § 39 c, nr. 2	18
2.2.4	Sakkyndig undersøkelse, strl § 39 d	18
2.2.5	Tidsramme for forvaringsdom, strl § 39 e	20
<u>3</u>	<u>PRØVELØSLATELSE</u>	<u>23</u>
3.1	Prøveløslatelse fra tidsbestemt straff, strl § 52, jfr. strgjfl § 42	23
3.2	Prøveløslatelse fra forvaringsdom, strl § 39 f	25
3.3	Avgjørelsesmyndighet ved prøveløslatelse fra forvaring	28

<u>4</u>	<u>VILKÅR VED PRØVELØSLATELSE</u>	<u>30</u>
4.1	Rettsreglene, strl § 39 g	30
4.2	Vilkår satt av retten og kriminalomsorgen	33
4.2.1	Ikke begå ny kriminalitet i prøveløslatelsesperioden	34
4.2.2	Endret atferd	34
4.2.3	Oppfølging av kriminalomsorgen	36
4.2.4	Meldeplikt for politiet	37
4.2.5	Avstå fra rusmidler	38
4.2.6	Psykiatrisk behandling	39
4.2.7	Opphold i institusjon eller kommunal boenhet	39
4.2.8	Andre vilkår	41
<u>5</u>	<u>MOMENT VED PRØVELØSLATELSE FRA FORVARING</u>	<u>43</u>
5.1	Rettens skjønn	43
5.2	Moment vektlagt av retten ved prøveløslatelse av forvaringsdømte	43
5.2.1	Fare for ny forbrytelse	43
5.2.2	Forhold under soning	45
5.2.3	Programvirksomheten	46
5.2.4	De sakkyndiges erklæring	49
5.2.5	Forvaringsanstaltens innstilling	51
5.2.6	Forhold utenfor murene	52
5.2.7	Andre moment	53
<u>6</u>	<u>AVSLUTNING</u>	<u>55</u>
<u>7</u>	<u>KILDER</u>	<u>58</u>

1 Innledning

1.1 Oppgavens tema og problemstilling

Forvaring er for den dømte den mest inngripende straffeform i Norge i dag. Den domfelte skal for å kunne dømmes til forvaring av retten anses som særlig farlig for samfunnet. Det er slik den strenge tidsubegrensede straffen forsvares i samfunnsdebatten. Forvaring er en straffeform som stadig står under kritikk selv om kun en svært liten andel av fangeantallet er forvaringsdømte¹. Prøveløslatelse av de forvaringsdømte likeså. Forvaringsinstituttet setter samfunnets behov for beskyttelse opp mot den kriminelles rettssikkerhet. Den domfelte dømmes til å sone under streng bevoktning og med skjerpede muligheter for prøveløslatelse i forhold til det andre domfelte har. Samfunnet skjermes mot de farligste av de kriminelle. Før en prøveløslatelse, kreves det at den domfelte har endret atferd og at det ikke lengre anses å være fare for nye kriminelle handlinger fra den domfelte. Avveiningen tas av retten.

Oppgavens tema ble valgt ut fra en tidlig interesse for strafferett og etter hvert en spesiell interesse for forvaring som straffeform. Gjennom nyttige og inspirerende samtaler med veileder, professor dr. juris Ulf Stridbeck, samt jurist Siri Weisæth ved Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri for Helseregion Øst og Helseregion Sør, ble temaet for oppgaven klart. ”*Prøveløslatelse av forvaringsdømte*” ble den endelige problemstilling og tittel på oppgaven.

¹ Kriminalomsorgens årsstatistikk for 2005 Andenæs, Johs. [Matningsdal og Rieber-Mohn] ”*Alminnelig strafferett*”, 5. utg., Oslo (2004)

Oppgaven gir en oversikt over gjeldende rett rundt særreaksjonen forvaring og spesielt reglene og forhold rundt prøveløslatelse av forvaringsdømte. Det vil bli sett på hvilke vilkår det kan settes til en slik prøveløslatelse og hvilke vilkår retten faktisk setter. Det vil videre bli sett på hvilke moment retten vektlegger ved en begjæring om prøveløslatelse. Det vil i oppgaven avgrenses mot prøveløslatelse fra dom på tidsbegrenset straff, det gis likevel en kort beskrivelse av rettsreglene for oversiktens skyld i kapittel 3.1.1. Oppgaven avgrenses videre mot særreaksjonene tvungen psykisk helsevern etter psykisk helsevernloven kapittel 5², jfr. strl § 39 og dom på tvungen omsorg, jfr. strl § 39 a. Det vil til slutt avgrenses mot vedtak truffet av kriminalomsorgen etter strl § 39 f, 4. ledd, slik at forvaltningspraksis i denne sammenheng ikke behandles.

1.2 Rettskilde- og metodebruk

I oppgaven er det i hovedsak benyttet rettskildene lovtekst, forarbeider, rettspraksis, juridisk litteratur og artikler for å belyse oppgavens tema og problemstilling. I det følgende vil oppgavens rettskilde- og metodebruk presenteres.

1.2.1 Lov

Det er i rettskildelæren³ lagt størst vekt på lovens ordlyd i tolkning av rettslige problemstillinger:

”I den grad man kan stille opp hovedregler for løsning av vektspørsmål i rettskildelæren, vil hovedregel være at lovteksten veier tyngre enn forarbeidene, eller ”gis fortrinnet”, som Eckhoff sier.”⁴

² Psykisk helsevernloven av 2. juli 1999 nr. 62

³ Læren om rettskildene og anvendelsen av dem

⁴ Eckhoff, Torstein, ”Rettskildelære” (2001) s. 83 [Helgesens uttalelse]

Lov er på strafferettens område en sterkere rettskilde enn det lov kan være på andre rettsområder hvor sedvane, avtaler eller lignende vektlegges kraftigere.

Det er i strafferetten spesielt viktig og nødvendig at forhold er grundig lovregulert. Man skal i Norge ikke kunne dømmes uten etter lov, jfr. Grl § 96. Det følger av denne bestemmelse at lov er den rettskilde i strafferetten som skal vektlegges tyngst.

Sentrale formelle lover⁵ innen temaet er almindelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 nr. 10 (heretter strl), straffeprosessloven av 22. mai 1981 nr. 25 (heretter strpl), straffegjennomføringsloven av 18. mai 2001 nr. 21 (heretter strgjfl) og lov om endringer i straffeloven m.v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner) av 17. januar 1997 nr. 11 (heretter endringsl).

Forskrifter er gjerne mer utfyllende og forklarende enn det formell lov er. Selv ikke på strafferettens område kan lovteksten gi alle svar og det kan da gjennom forskrifter gis videre presiseringer og utdypninger av rettsområdet. Forskriftene er en viktig rettskilde gitt av Regjering eller andre forvaltningsorganer og skal vike for formell lov ved eventuell motstrid. I oppgaven er spesielt FOR 2004-03-05 nr. 481: Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring (heretter forvaringsforskriften) benyttet i kapittel 4.

1.2.2 Forarbeider

Forarbeider er lovens forhistorie i form av utredninger⁶, innstillinger, forslag⁷ og debatter gitt av de som utformer og vedtar lovene. Forarbeidene vektles ulikt av retten etter hvilket rettsområde som behandles. Det er svært forskjellig hvor grundige og presise forarbeidene

⁵ Formell lov er vedtatt i samsvar med Grunnloven §§ 76 til 79

⁶ Ofte som Norges offentlige utredninger (NOU) hvor Regjering eller departement nedsetter et utvalg eller gruppe for å utrede forhold i samfunnet.

⁷ Ofte som odelstingsproposisjon (Ot. prp.) som er forslag fra Regjering til Storting om nye lover eller endringer i eksisterende lover. Eller som stortingsproposisjoner (St. prp.) som er forslag om vedtak fra Regjering som Stortinget skal ta stilling til.

innen forskjellige rettsområder er. Innen strafferetten er forarbeidene svært grundige og omfattende og kan av den grunn anses som en meget relevant og nyttig rettskilde.

I tilfelle hvor lovteksten er vag eller tvetydig kan forarbeidene i svært mange tilfelle gi en løsning. Dette da forarbeidene ofte gir bakgrunnen og formålet med de lovregler som er gitt:

”Hvis f.eks. en lovtekst er vag eller flertydig, vil nok de fleste følge forarbeidene hvis det er sagt noe der om hva som er meningen, og denne løsning fortoner seg like rimelig som de andre som kan komme på tale.”⁸

Forarbeidene legges nå ut elektronisk og er tilgjengelige i en mye større grad i dag enn tidligere hvor man måtte til de største bibliotek for å få tak i publikasjonen; *”Forarbeid til lovene”*.⁹ Tilgjengelighet til kilden gjør at forarbeider nok i større grad i dag enn tidligere benyttes av også andre enn domstoler og advokater.

Forarbeidene innen strafferetten og da spesielt angående innføring av særreaksjonene er mange. Innføring av forvaring som straffeform har vært en svært lang og tidkrevende lovprosess. Fra denne prosessen er det gitt ut en lang rekke forarbeider. I 1957 ble det etter massiv diskusjon rundt straffeformen sikring gitt straffelovrådet mandat for å utrede alternativ til den da gjeldende straffeform sikring. Utredningen, NOU 1974:17

”Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner” (heretter NOU 1974:17), var ferdig i 1974. Straffelovrådet foreslo i utredningen forvaring som en erstatning for å idømme tilregnelige lovbyggere sikring. Utredningen fikk kraftig kritikk og førte ikke til noe lovforslag. Heller ikke NOU 1983:57 *”Straffelovgivningen under omforming”* (heretter NOU 1983:57) førte til lovforslag. Deretter overtok straffelovkommisjonen utredningen og særreaksjonsutvalget la i NOU 1990:5 *”Strafferettslige utilregnelighetsregler og*

⁸ Eckhoff s. 79

⁹ Eckhoff s. 66

særreaksjoner” (heretter NOU 1990:5)¹⁰ frem forslag til nye regler rundt tilregnelige og utilregnelige straffedømte. Denne utredning førte frem til et lovforslag, Ot. prp. nr. 87 (1993-1994) ”*Om lov om endringer i straffeloven m v (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner*” (heretter Ot. prp. nr. 87 (1993-1994)). Resultatet ble en lovendring vedtatt 17. januar 1997, som etter revidering trådte i kraft fra 1. januar 2002.

1.2.3 Rettspraksis

En viktig rettskilde er også rettspraksis som til en hver tid definerer tolkning av den til enhver tid gjeldende rett. Det er avgjørelsene truffet i Høyesterett som tillegges sterkest vekt. Underrettene legger ofte Høyesteretts praksis til grunn og avsier som regel sine dommer etter dette:

”Selv om man synes både ordlyd, forarbeider og formålsbetraktninger peker i en annen retning, må man normalt rette seg etter det Høyesterett har sagt om lovens forståelse.”¹¹

I oppgaven er det benyttet rettspraksis fra Asker og Bærum tingrett fra perioden januar 2005 til og med juli 2006. Det er kun benyttet rettspraksis fra tingrettens behandling da saker om prøveløslatelse av forvaringsdømte svært sjelden blir anket. Innen den tidsperiode oppgaven tar for seg, er det kun én av dommene om prøveløslatelse fra forvaring som ankes til lagmannsretten. Denne saken ble anket sammen med spørsmålet om forlengelse av lengstetid, og spørsmålet om prøveløslatelse ble i ankerunden trekt tilbake og således ikke behandlet.

¹⁰ Det er hittil utgitt 8 NOUer av straffelovkommisjonen. Den siste i rekken er NOU 2003:18 ”Rikets sikkerhet”.

¹¹ Eckhoff s. 160

”Men særlig på områder hvor avgjørelser sjelden påankes videre, kan deres praksis bli bestemmende for rettstilstanden innen deres respektive distrikter.”¹²

Når det gjelder prøveløslatelse av forvaringsdømte som betegnes som en enkeltstående rettshandling følger det av strpl § 12 at de forvaringsdømtes sak skal begjæres til den tingrett hvor den domfelte oppholder seg. Mannlige forvaringsdømte soner som hovedregel dommen ved Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt (heretter Ila fengsel) som tilligger Asker og Bærum tingrett, mens kvinnelige forvaringsdømte soner sin dom ved Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt (heretter Bredtveit fengsel) som tilligger Oslo tingrett¹³. Kvinnelige forvaringsdømtes begjæring om prøveløslatelse skal avgjøres av Oslo tingrett. Det er innen oppgavens periode ingen saker om prøveløslatelse fra forvaring ved Oslo tingrett. Ved kontakt med Storvik ved Bredtveit fengsel ble det opplyst at det kun er prøveløslatt en kvinne fra forvaring, og det skjedde i september 2006. Rettspraksis på området er derfor begrenset til Asker og Bærum tingretts dommer innen angitt periode.

Rettspraksis (heretter dommene)¹⁴ fra Asker og Bærum tingrett fra perioden januar 2005 til juli 2006 er i oppgaven anonymisert. Dommene vil bli benyttet i kapittel 4 og 5 for å belyse

¹² Eckhoff s. 162

¹³ NOU 1990:5 s. 119 og Ot. prp. nr. 87 (1993-1994) s. 113

¹⁴ Dom 1: 04-054866MED-AHER/2 (avsagt 21.01.2005)

Dom 2: 05-010296MED-AHER/1 (avsagt 23.06.2005)

Dom 3: 05-056966MED-AHER/2 (avsagt 23.08.2005)

Dom 4: 05.087731MED-AHER/2 (avsagt 30.09.2005)

Dom 5: 05-158112MED-AHER/2 (avsagt 10.01.2006) – Dissens

Dom 6: 05-156973MED-AHER/2 (avsagt 23.01.2006)

Dom 7: 05-113617MED-AHER/1 (avsagt 24.01.2006)

Dom 8: 05-181184MED-AHER/2 (avsagt 26.01.2006)

Dom 9: 06-025739MED-AHER/1 (avsagt 18.05.2006)

Dom 10: 06-073948MED-AHER/2 (avsagt 10.07.2006)

Dom 11: 05-121959MED-AHER/2 (avsagt 06.12.2005)

Dom 12: 05-116711MED-AHER/2 (avsagt 06.01.2006)

hvilke vilkår retten setter til prøveløslatelser og hvilke moment som vektlegges for og mot en eventuell prøveløslatelse.

I startfasen av oppgaven var intensjonen å benytte rettspraksis og vedtak truffet av kriminalomsorgen etter strl § 39 f, 4. ledd. Det ble sendt skriftlig formell søknad til Kriminalomsorgen region Nordøst om innsyn i regionens vedtak. Retningslinjer for behandling av søknader om forskning i kriminalomsorgen av 01. september 2003 ble fulgt i søkeprosessen. Søknaden ble avslått med begrunnelse i manglende kapasitet ved Ila fengsel. Grunnet svært lang saksbehandlingstid valgte jeg ikke å klage på avslaget. Oppgaven benytter derfor kun avgjørelser fra Asker og Bærum tingrett, og ikke forvaltningspraksis.

Dommene fra Asker og Bærum tingrett er innhentet ved å få referansene fra Ila fengsel, for deretter å få dommene fra Asker og Bærum tingrett etter søknad elektronisk til tingretten.

1.2.4 Juridisk litteratur

Juridisk litteratur har liten direkte vekt generelt som rettskildefaktor. Vekten kommer likevel indirekte ved at advokater og også dommere tilegner seg kunnskap gjennom litteratur, uttalelser og artikler på området. Vekten i utsagnene avhenger av forfatter, utsagnets aktualitet, presisjon og form.

”...rettsvitenskapen har liten vekt som rettskildefaktor, men stor faktisk innflytelse i rettslivet.”¹⁵

Innen emnet for oppgaven, særreaksjonen forvaring og da i særlig grad prøveløslatelse fra forvaring, finnes det begrenset med juridisk litteratur. Dette er grunnet kort tid siden innføring av reaksjonen.

¹⁵ Eckhoff s. 270

1.3 Oversikt over videre fremstilling

Oppgaven vil i kapittel 2 gi en kort oversikt over historien som ledet til innføring av særreaksjonen forvaring i 1997 som trådte i kraft i 2002. Det vil i kapittel 2 bli sett på gjeldende rett rundt reglene om forvaring og kapittel 3 vil behandle reglene rundt prøveløslatelse generelt og reglene rundt prøveløslatelse av forvaringsdømte spesielt. Kapittel 4 vil utdype hvilke vilkår retten og kriminalomsorgen kan sette til en prøveløslatelse av forvaringsdømte, og videre vise ved hjelp av rettspraksis i hvilken utstrekning de enkelte vilkår benyttes. Kapittel 5 vil se på hvilke moment, før, under og etter soning, retten velger å legge vekt på ved avgjørelsen av om en forvaringsdømt skal prøveløslates eller ikke.

2 Forvaring

2.1 Historisk oversikt

Sikring og forvaring som straffeform ble introdusert i norsk strafferett i 1929.

Sikringsdømte fikk en tilpasset soning mens de forvaringsdømte sonet sin dom i ordinære fengsler. I tiden etter innføring av de nye straffeformene i 1929 ble forvaring benyttet hyppig av domstolene. Forvaring ble derimot etter som tiden gikk mindre og mindre benyttet før den siste forvaringsdom som ble avsagt i 1963. Sikringsinstituttet holdt derimot stand. Etter hvert ble sikring underkastet sterk kritikk. Kritikken rettet seg spesielt mot ”det dobbeltsporede system” hvor de domfelte først ble dømt til soning av den forbrytelse som var begått for deretter å måtte sone en sikringsdom for handlinger som ikke var begått. Det ble også sterkt kritisert at forvaltningen ble satt til å avgjøre og bestemme svært inngripende vedtak overfor den domfelte. Sikringsdommene ble videre kritisert for kun å være en oppbevaring av den domfelte.

Forvaring ble vedtatt innført som en av tre strafferettslige særreaksjoner i Norge gjennom lov av 17. januar 1997 nr. 11 som trådte i kraft først 1. januar 2002. Forvaring erstattet sammen med overføring til tvungen psykisk helsevern og tvungen omsorg den tidligere og etter hvert sterkt debatterte straffereaksjonen sikring. Sikring rettet seg mot utilregnelige forbrytere, mens forvaring i dens nye form retter seg mot tilregnelige forbrytere, jfr. strl § 44. Etter lovendringen kan de utilregnelige forbrytere dømmes til en dom på tvungen psykisk helsevern eller tvungen omsorg, tilregnelige forbrytere dømmes til forvaring. Det ble altså et klart skille mellom de tilregnelige og de utilregnelige lovbrøtterne. Ved innføring av forvaring ble en del av de vedtakene forvaltningen kunne gjøre overført til en rettslig behandling. På den måten bedret den domfeltes rettssikkerhet seg betraktelig og

Norges forpliktelser ble utformet i samsvar med reglene vi er forpliktet etter gjennom menneskerettighetene. Den nye straffeformen fikk også utvidet fokus på behandling av den straffedømte og ikke bare slik tidligere på en oppbevaring. Forvaringsinstituttet ble ikke innført uten kritikk. I NOU 2002:4 s. 252 uttalte mindretallet¹⁶ i straffelovkommisjonen, Coward og Hauge, sin motstand mot forvaring som reaksjon:

”Ved at bruken av forvaring vil måtte bygge på høyst usikre vurderinger av lovbruyeres farlighet i en fjern framtid, kan den etter mindretallets oppfatning også føre til vilkårlighet og forskjellsbehandling.”

Domfelte dømt til sikring etter de gamle reglene og som etter innføring av de nye reglene om forvaring fremdeles anses farlige av påtalemyndigheten, må det reises konverteringssak for domstolen dersom den domfelte fremdeles skal holdes borte fra samfunnet. Den sikringsdømte ble i sin tid dømt etter de vilkår som ble satt for sikring noe som for de fleste innebar at de fikk betegnelsen ”mangelfullt utviklede eller varig svekkede sjelsevner”. Betegnelsen er definert i Eitinger og Retterstøl ”Rettspsykiatri” (1990) s. 75:

”Stort sett kan man si at den rettspsykiatriske konklusjonen ”mangelfullt utviklede sjelsevner” svarer til diagnosene psykopati eller sosiopati eller adfersavvik, personlighetsforstyrrelse oligofreni og seksuelle perversjoner, mens konklusjonen ”varig svekkede sjelsevner” hovedsakelig svarer til alkoholisme og narkomani med følgetilstander, organisk hjernelidelse med følgetilstander og i noen tilfeller nevroser.”

For å kunne konvertere sikringsdommen til forvaringsdom må den domfelte oppfylle vilkårene for idømmelse av forvaring samt fremdeles oppfylle vilkårene for sikring.

¹⁶ Støttet av høringsinstansene ”Forsvarergruppen av 1977” og KROM – Norsk forening for kriminalreform

2.2 Rettsreglene, strl §§ 39 c til e

Etter strl § 15 er særreaksjonen forvaring, i motsetning til den tidligere reaksjonen sikring, en alminnelig straff og kan idømmes tilregnelige forbrytere¹⁷. Det kreves at de alminnelige straffevilkår er oppfylte før en dom på forvaring kan idømmes. Forvaringens formål, jfr. forvaringsforskriften § 2, er hovedsakelig å beskytte samfunnet mot de farligste kriminelle:

”Gjennomføring av forvaring skal ivareta samfunnets behov for sikkerhet mot ny alvorlig kriminalitet fra den forvaringsdømtes side.”

For å kunne beskytte samfunnet på en tilstrekkelig måte angripes problemet på to måter. For det første fjernes det farlige element fra samfunnet gjennom inkapasitering i anstalt på ubestemt tid. For det andre settes det som vilkår for at den kriminelle skal slippe ut igjen i samfunnet at han endrer sin atferd. Gjennom endring av den domfeltes atferd og inkapasitering beskyttes samfunnet mot den farlige lovbrakeren.

Motsetningen til det store mål om å verne samfunnet er vern av den domfelte. Forvaring er den mest inngripende straff man kan dømmes til i Norge i dag. Danmark har lignende regler som oss, mens i land som Sverige og Finland kan man fremdeles dømmes til livstidsstraff. I Sverige sitter det nå over 150 personer og soner sin livstidsdom. I 2005 ble det i Sverige dømt 19 lovbrakere til livstidsstraff, noe som er det høyeste antall i kriminalstatistikkens data fra 1996 til 2005.¹⁸ Det debatteres nå i de største aviser i Sverige om straffereaksjonen livstid er den rette reaksjon for de mest alvorlige lovbruddene.¹⁹ I Norge diskuteres det om strafferammene for de mest alvorlige lovbrudd er for lave i forhold til gjeldende rett.

I det følgende vil reglene i strl § 39 c til e bli behandlet.

¹⁷ 15 år, jfr. strl § 46

¹⁸ Sveriges kriminalstatistikk 2005, tabell 5.6, www.bra.se

¹⁹ Artikkel i Sydsvenskan 31. oktober 2006 hvor justisminister Ask vil beholde livstidsstraffen, mens kristmoderaternas Althin vil avskaffe den.

2.2.1 Hovedvilkår for idømmelse av forvaring, strl § 39 c, 1.ledd

For å kunne dømme en forbryter til forvaring er det et hovedvilkår at det ikke kan anses tilstrekkelig for å verne samfunnet mot forbryteren å dømme denne til en tidsbestemt straff. Det følger av strl § 39 c, 1. ledd:

”Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes...”

Bestemmelsen er en ”kan-regel” slik at dersom retten finner det tilstrekkelig for å verne samfunnet at den tiltalte dømmes til en lang fengselstraff, så skal ikke forvaring idømmes. Samfunnets tillit til at særs farlige forbrytere dømmes til forvaring og fjernes fra gatene, gjør likevel rettens mulighet til ikke å idømme forvaring dersom vilkårene er oppfylt begrenset. I Rt 2002 s. 1677 (1682) uttaler førstvoterende:

”I de fleste tilfeller der vilkårene ellers er tilstede, vil det neppe være grunnlag for å unnlate å idømme forvaring etter et slikt ”kan”-skjønn.”

Det uttales i Rt 2002 s. 1667 at selv om strl § 39 c angir en ”kan-regel” er det kun dersom ”spesielle omstendigheter” foreligger at retten kan unnlate å idømme forvaring når alle vilkår ellers er oppfylte. Domstolene unngår antakelig denne problemstilling ved å definere vilkårene som ikke oppfylte istedenfor å si at man velger å ikke idømme forvaring tross at vilkårene er oppfylt.

Det er av hensyn til samfunnet forbryteren kan idømmes forvaring. Det skal ikke kunne idømmes forvaring kun ut fra hensynet til den domfeltes behov, da han for eksempel vil kunne få en tettere oppfølging av fagpersonell og en mer tilrettelagt soning ved forvaring. Dette er uttrykt i Rt 2002 s. 1667, jfr. Rt 2002 s. 1677:

”...en idømmelse av forvaring må begrunnes i hensynet til andres liv, helse eller frihet, og ikke i hensynet til gjerningsmannen selv.”

En tidsbestemt straff anses som regel tilstrekkelig for å verne samfunnet. Ved forbrytelser som ville resultert i korte fengselsstraffer kan derimot samfunnets vern bli begrenset.

Særreaksjonsutvalget uttaler i NOU 1990:5 side 112:

”...forvaring vil kunne være sterkest begrunnet når den begåtte forbrytelse ikke gir grunnlag for særlig lang fengselsstraff... Ved korte fengselsstraffer vil samfunnsvernet være meget begrenset. Sitt hovedanvendelsesområde vil forvaringen ha ved kriminalitet som etter tradisjonell straffutmåling vil medføre fra noen måneders opp til 6-8 års fengsel.”

Forvaring idømmes i hovedsak forbrytelser som seksualforbrytelser²⁰ og legemsbeskadigelser²¹. Dette er forbrytelser som vanligvis ikke resulterer i utpreget lange fengselsstraffer. Forbrytelser som normalt vil gi fengselsstraffer over et straffenivå på linje med slike forbrytelser, vil samfunnet etter særreaksjonsutvalgets syn bli tilstrekkelig beskyttet gjennom lange fengselsstraffer (etter særreaksjonsutvalgets syn 6-8 års fengsel). Justiskomiteen modererer dette synspunkt noe i Innst. O. nr. 34 (1996-97) hvor rammene for forvaring skjerpes. Justiskomiteen mener samfunnets syn på forvaring som straffeform vil svekkes dersom forvaringsdømte får en lavere straff enn forbrytere som dømmes til vanlig fengselsstraff for samme type forhold. Et flertall²² i Justiskomiteen uttaler:

”...det ikke kan være snakk om at særreaksjonen blir en mildere straff enn det som ville blitt gitt for et tilfelle hvor det ikke forelå fare for gjentakelse.”

Hovedvilkåret for å kunne idømme særreaksjonen forvaring er så at en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig for å verne samfunnet mot lovovertrederen. Etter strl § 39 c, 1. ledd stilles det videre opp to alternative vilkår, strl § 39 c, nr. 1 eller strl § 39 c, nr. 2, hvorav ett

²⁰ 8 av oppgavens 12 dommer

²¹ 3 av oppgavens 12 dommer

²² Med unntak av medlemmer fra Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti

må være oppfylt for å kunne idømme forvaring. I det følgende vil de alternative vilkår behandles.

2.2.2 Første alternative vilkår, strl § 39 c, nr. 1

Dersom en forbryter skal idømmes forvaring etter vilkåret i strl § 39 c, nr. 1, må forbrytelsen være av en så alvorlig karakter at den alene er nok til å idømme forvaring. ”Alvorlige forbrytelser” er i strl § 39 c, nr. 1, 1. punktum nevnt som:

”...alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller annen alvorlig forbrytelse...”

De forbrytelser som i bestemmelsen er opplistet er valgt av lovgiver fordi de anses som særs aktuelle for en forvaringsdom. Det kan ikke anses som en uttømmende liste noe også ordet ”annen (alvorlig forbrytelse)” viser. Straffelovkommisjonen uttaler i NOU 1990:5:

”Det er ikke meningen at forbrytelseskategoriene skal avgrenses presist. Det vil bero på rettsmyndighetenes skjønn og utviklingen i praksis hvor grensen går [min tilføyelse: for alvorlig forbrytelse].”

I den senere tid er særreaksjonen forvaring idømt blant annet organisert kriminelle og spesielt innen ransmiljøet. Alvorlig kriminelle handlinger fra slike miljø anses å kunne falle inn under ”annen alvorlig kriminalitet”. ”Alvorlig” peker tilbake på alle nevnte forbrytelser i bestemmelsen og også ”annen alvorlig forbrytelse”. Domstolene kan ikke dømme en forbryter til forvaring dersom forbrytelsen er av en mindre alvorlig karakter. Mindre alvorlige forbrytelser kan imidlertid føre til forvaringsdom dersom de dømmes etter strl § 39 c, nr. 2 (se oppgavens kapittel 2.2.3). Også forsøk på en slik alvorlig forbrytelse omfattes av bestemmelsen.

Forbrytelsen må videre etter strl § 39 c, nr. 1 ha:

”...krenket andres liv, helse eller frihet, eller utsatte disse rettsgodene for fare.”

Med uttrykket ”andres” må forstås et menneskes liv, helse eller frihet. Krenkelsen må således ha vært mot et individ. Det kan ikke idømmes forvaring ved en forbrytelse mot samfunnets verdier, et selskap eller en juridisk person.²³ Det kreves likevel ikke at et bestemt individ krenkes. Ordlyden er på dette punkt uklar, noe strafflovkommisjonen retter opp i sin utredning. Uttalelsen er så klar og tydelig at den bør legges til grunn:

”Det kreves ikke at noen bestemt enkeltpersons liv, helse eller frihet må være truet.”²⁴

Det kan antakelig ikke idømmes forvaring for krenkelser mot dyr selv om det i Rt 1951 s. 787 ble idømt sikring for mishandling av dyr. Heller ikke den domfelte selv skal bestemmelsen verne.

Strl § 39 c, 1. ledd har en henvisning til strl § 148 hvor det listes opp forbrytelser som skal falle inn under vilkåret om å krenke liv, helse eller frihet. Bestemmelsen nevner som eksempel på slike forbrytelser brannstiftelse, sprengning eller å sette i gang en ulykke innen luftfart eller jernbane. Det vises videre til strl kapittel 19 (seksualforbrytelser), 21 (forbrytelser mot den personlige frihet) og 22 (forbrytelser mot liv, legeme og helbred) som også omfattes av bestemmelsen og kan føre til forvaringsstraff.

Det kan idømmes forvaring etter § 39 c, nr. 1 også dersom rettsgodene liv, helse eller frihet kun ble utsatt for fare. Faren må også være av alvorlig art. Det å bli utsatt for en alvorlig fare kan være svært ødeleggende og alvorlig for den som blir rammet. Faren må være konkret og direkte. Det vil derfor ikke være grunn til å idømme forvaring overfor en

²³ For eksempel økonomisk kriminalitet eller narkotikakriminalitet

²⁴ NOU 2002:4 s. 252

narkotikaforbryter da faren (selv om den krenker noens helse og liv) ikke er en direkte, men en indirekte fare.

Ordet ”krenket” betyr direkte krenkelse, men også forsøk på krenkelse. Forsøk rammes også idet et forsøk kan være av så alvorlig karakter at det ikke er tilstrekkelig for å verne den krenkede eller samfunnet for øvrig at forbryteren idømmes en tidsbegrenset fengselsstraff. Ved forsøk med fullbyrdelsesforsett vil det ofte kun være en tilfældighet at det ikke ble en fullbyrdet handling.

Det er ikke et absolutt krav etter § 39 c, nr. 1 at forbryteren tidligere har begått en lignende forbrytelse.²⁵ Det kan således idømmes forvaring selv om den nå idømte forbrytelse er den domfeltes første forbrytelse. Justisdepartementet uttaler i Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) s. 31 om nødvendigheten av å kunne dømme en forbryter til forvaring selv etter én forbrytelse:

”Etter departementets syn kan det ikke utelukkes at enkelte tilregnelige lovbytere allerede etter én alvorlig forbrytelse som har krenket andres liv, helse eller frihet, har vist en så farlig atferd at det av hensyn til beskyttelsen av samfunnet må kunne reageres med forvaring dersom tidsbestemt straff ikke anses for å være tilstrekkelig.”

Det absolutte krav om tidligere begått forbrytelse av lik karakter som vilkår for sikring ble fjernet ved lov 15. juni 2001 nr. 64, men skal likevel være en hovedregel også etter bestemmelsen i strl § 39 c, nr. 1:

”...endringen ikke innebærer noen utvidelse i forhold til anvendelsesområdet for gjeldende regler om sikring av tilregnelige lovbytere.”²⁶

²⁵ Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) s. 31

²⁶ Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) s. 31

Straffelovskommisjonen mener kravet om at det må være begått et tidligere forhold av samme karakter skal komme inn igjen i straffeloven. Dette var tidligere et vilkår for å kunne idømme sikring.²⁷ Justisdepartementet fjernet kravet om at det måtte være begått en alvorlig forbrytelse tidligere, en forbrytelse som i seg selv kvalifiserte til forvaring, før man kunne bli idømt forvaring.²⁸ Nå heter det, jfr. strl § 39 c, nr. 1, 4. punktum:

”Det skal særlig legges vekt på om lovbrøyteren tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i første punktum.”

Det skal ”særlig legges vekt på” tidligere begått forbrytelse av samme karakter i vurderingen av om forvaring er en riktig reaksjon. Hovedvekten av forvaringsdommer ilagt etter lovendringen gjelder forbrytere som tidligere har begått alvorlige forbrytelser. Retten har lagt seg på en linje hvor det sjelden idømmes forvaring for førstegangsforbrytere. I de tilfelle de dømmer førstegangsforbrytere til forvaring gjelder i hovedsak i drapssaker.

Det skal etter § 39 c, nr. 1 særlig legges vekt på om det er en nærliggende fare for at lovbrøyteren i fremtiden vil kunne komme til å begå en ny tilsvarende alvorlig forbrytelse. Gjentakelsesfaren skal etter strl § 39 c, nr. 1 anses som ”nærliggende” mens den etter strl § 39 c, nr. 2 skal anses ”særlig nærliggende”. Kravet til beviselighet er etter strl § 39 c, nr. 1 og 2 lavere enn det er ved behandling av den opprinnelige handling hvor all rimelig tvil skal komme den tiltalte til gode.

I NOU 1990:5 uttrykkes det at gjentakelse er et av de sikreste tegn på at vedkommende vil begå nye kriminelle handlinger:

”Det beste grunnlag for å forutsi ny alvorlig kriminalitet hos tilregnelige lovbrøytere har man naturlig nok i de tilfeller hvor lovbrøyteren har begått en rekke alvorlige forbrytelser.”

²⁷ NOU 2002:4 s. 252

²⁸ Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) s. 31, straffelovkomiteen støttet dette i Innst. O. nr. 113 s. 10

Etter strl § 39 c, nr. 1 skal det ved avgjørelsen av om forvaring skal idømmes legges vekt på den forbrytelse som er begått, samt forbryterens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne. Det er retten som skal vurdere disse forhold. En nærmere behandling av rettens skjønn ved prøveløslatelse fra forvaring i oppgavens kapittel 4 og 5.

2.2.3 Andre alternative vilkår, strl § 39 c, nr. 2

For å kunne dømme en forbryter til forvaring etter vilkåret i strl § 39 c, nr 2 må forbryteren tidligere være dømt for en alvorlig forbrytelse egnet til å idømmes forvaring, selv om den nå begåtte forbrytelse i seg selv ikke er alvorlig nok til alene å kvalifisere for forvaring. Forsøk på slike alvorlige forbrytelser kan også alene føre til idømmelse av forvaring.

Det er et krav etter strl § 39 c, nr. 2 at det må være en særlig nærliggende fare for at den dømte vil begå nye lovbrudd av samme karakter som nevnt i § 39 c, nr. 1. Kravet er kvalifisert og sterkere enn i strl § 39 c, nr. 1 hvor kravet til gjentakelse kun er ”nærliggende fare”. Videre må det være en nær sammenheng mellom den nå begåtte forbrytelse og den tidligere forbrytelsen. Det vil ikke kunne idømmes forvaring dersom det er gått lang tid mellom de straffbare forhold. Det kan heller ikke idømmes forvaring dersom de straffbare forhold er ulike og ikke kan anses å være lignende handlinger.

2.2.4 Sakkyndig undersøkelse, strl § 39 d

For å kunne fastslå den tiltaltes atferd og risiko for tilbakefall til ny kriminalitet, trengs det før en forvaringsdom avsies, hjelp av sakkyndige. Etter strl § 39 d, jfr. strpl § 161, skal det foretas personundersøkelse av den tiltalte. En personundersøkelse har etter strpl § 161, 2. ledd som formål å skaffe opplysninger om den siktedes personlighet, livsforhold og fremtidsmuligheter. Undersøkelsen søker å avdekke den domfeltes muligheter for å klare seg utenfor murene.

Det kan av retten besluttes at den tiltalte i stedet for personundersøkelse skal underkastes den utvidede undersøkelsen rettspsykiatrisk undersøkelse, jfr. strpl § 165. Den rettsmedisinske kommisjon²⁹ har i retningslinjene for gjennomføring av rettspsykiatriske undersøkelser av forvaringsdømte uttrykt bekymring for at de sakkyndiges erklæringer og vitnemål i retten blir brukt for å avgjøre den domfeltes gjentakelsesfare. Rettspsykiatere skal kun benyttes i tilfelle hvor det anses nødvendig for å kunne avgjøre saken. Det er i utgangspunktet retten som skal vurdere om det skal bli forvaring eller tidsbegrenset fengselsstraff. Likevel vises det i rettspraksis at de sakkyndige i stor utstrekning blir benyttet til å vurdere om den tiltalte er ”farlig”, mens retten vurderer om den tiltalte utgjør en fare for samfunnet. De sakkyndiges muligheter for å kunne vurdere den domfeltes farlighet har vært utsatt for kritikk. Det er blant annet av Nils Christie uttalt:

*”Vi har ikke i dag noe som helst rasjonelt grunnlag for å forutsi tilbakefall til farlige lovbrudd.”*³⁰

Christie mener de sakkyndiges farlighetsvurdering vil måtte føre til at enkelte, som Christie kaller ”falske positive”³¹, feilaktig vil bli vurdert som en tilbakefallsforbryter uten at han vil begå ny kriminalitet. Christie sier videre:

*”Vil vi fange inn noen få farlige, må vi sperre inne en stor gruppe som sannsynligvis ikke ville kommet til å begå noen som helst farlig handling.”*³²

I undersøkelse foretatt av Noreik og Gravem³³ fant de at det var svært vanskelig for rettspsykiatere å plukke ut de av forbryterne som ble undersøkt som ville begå nye

²⁹ Den rettsmedisinske kommisjon har som hovedoppgave å kvalitetssikre rettsmedisinske sakkyndiguttalelser i straffesaker. Kommisjonen sonderer under Justissekretariatene.

³⁰ Dissensuttalelse Christie, NOU 1974:17 s. 128

³¹ Falske positive er de dømte som av sakkyndige og retten anses som tilbakefallsforbrytere, men som ikke ville begått nye lovbrudd dersom de ble prøveløslatt

³² Dissensuttalelse Christie, NOU 1974:17 s. 128

lovbrudd etter løslatelse. Av de 227 lovbrøyttere som ble undersøkt vurderte rettspsykiaterne 98 % av dem som gjentakelsesforbryttere. 10 år senere viste det seg at kun 25 % av de vurderte hadde begått nye kriminelle handlinger.

Rettspsykiater Langfeldt uttaler i NOU 1974:17 s. 223 at retten bør legge minst like stor vekt på sine egne vurderinger vedrørende lovbrøytters gjentakelsesfare, som på de sakkyndiges vurderinger. Det bør i størst mulig grad legges vekt på objektivt observerbare kriterier i rettens bedømmelse av farlighetskriteriet.

2.2.5 Tidsramme for forvaringsdom, strl § 39 e

Tidsrammen for forvaringsdommene har vært gjenstand for en kraftig debatt mellom i hovedtrekk Justiskomiteen på den ene side og ekspertutvalgene på den annen side. Ekspertutvalgene³⁴ har i sine innstillinger tatt til orde for en lavere tidsramme for forvaring både når det gjelder lengstetid (15 år), minstetid (5 år) og lengden forvaringen kan forlenges om gangen (2 eller 3 år om gangen). Justiskomiteen³⁵ har gått imot ekspertutvalgenes utredninger og fastsatt en lengstetid til 21 år, minstetid til 10 år og muligheter for å forlenge dommen til 5 år av gangen.

Tidsrammen er ikke til hinder for en prøveløslatelse. Det er minstetiden som setter rammer for en prøveløslatelse. Tidsrammen setter heller ikke et tak på forvaringens lengde, påtalemyndigheten kan forlenge forvaringens lengde. Slik har ikke tidsrammen noen direkte betydning. Men som retten uttaler i Rt 2002 s. 1667 om tidsrammens betydning generelt:

”...tidsrammen ha symbolske og psykologiske virkninger – overfor allmennheten, for den dømte selv og for en domstol som senere skal avgjøre en sak om prøveløslatelse.”

³³ Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap nr. 4 1986

³⁴ NOU 1990:5, Ot. prp. nr. 87 (1993-1994)

³⁵ Innst. O. nr. 34 (1996-1997)

Tidsramme for forvaringsdømte skal fastsettes av retten etter strl § 39 e. Det bør fastsettes en minstetid som regnes ut fra et anslag over når prøveløslatelse ville blitt sannsynlig med en tidsbestemt straff. Det at den domfelte gis en minstetid blir begrunnet i samfunnets behov og krav om beskyttelse mot de farligste forbryterne. Den domfelte skal ikke kunne prøveløslates eller løslates før utholdt minstetid. Dersom det i dommen ikke er angitt en minstetid skal den domfelte kunne begjære prøveløslatelse ett år etter rettskraftig dom på forvaring.

Minstetid bør ikke settes så lavt at den domfelte løslates for tidlig etter en alvorlig forbrytelse slik at han ikke sosialt sett er klar for å komme ut til samfunnet igjen. Det tar tid å gjennomgå psykiatrisk undersøkelse, gjennomføre program som skal endre det syn den domfelte har på sine kriminelle handlinger. Videre skal det tas hensyn til samfunnets respekt for straffepleien etter en alvorlig hendelse. Det ville støte samfunnet dersom en forvaringsdømt ble løslatt etter kort tid selv om han angret og hadde endret seg.

Lengstetid bør ikke overstige 15 år og kan ikke overstige 21 år. Dette er begrunnet i at en forbrytelse som kvalifiserer til forvaring over 15 år bør vurderes om ikke like godt vil kunne ivareta samfunnets vern mot forbryteren med en tidsbestemt straff isteden.

Forvaring benyttes særskilt i slike tilfelle som i dom 8 hvor den domfelte ville fått 4-5 års fengselsstraff for de forhold han var tiltalt for (pedofili og utuktig omgang med mindreårige gutter den domfelte var lærer for). Ved løslatelse etter to tredjedels tid ville det for den domfelte resultert i en forholdsvis kort straff. Ved å idømme forvaring vil den domfelte ikke kunne slippe ut før en minstetid er utholdt. Deretter må det begjæres prøveløslatelse for retten. Dersom prøveløslatelse ikke innvilges ved utholdt minstetid skal det gå ett år før den domfelte kan få spørsmålet om prøveløslatelse opp igjen for retten. Dette gjør at samfunnet er bedre beskyttet mot denne type kriminelle ved en idømmelse av forvaringsstraff enn en ordinær fengselsstraff. Og innvilges prøveløslatelse vil det kunne settes inngripende vilkår som også vil beskytte samfunnet.

Forvaring kan etter tidsrammens utløp forlenges ved dom inntil fem år av gangen. Det betyr i realiteten at en forvaringsdømt kan bli sittende i fengsel livet ut. Tiden i fengsel skal uansett ikke gå ut over den tid som er nødvendig for å beskytte samfunnet. Anses ikke den domfelte lengre som en trussel mot samfunnet skal han løslates. Det er en stor påkjenning både for den domfelte, men også for hans familie å sitte på tidsubestemt dom. Begjæring om forlengelse av forvaringsdom reises av påtalemyndigheten for tingretten dersom den domfelte kan anses å fremdeles utgjøre en trussel for samfunnet. Påtalemyndigheten må reise sak om forlengelse senest tre måneder før utløp av forvaringstiden. Dersom påtalemyndigheten ikke gjør dette innen fristen skal den domfelte løslates uten vilkår. Det kan ikke begjæres forlengelse dersom den domfelte er prøveløslatt og ikke har brutt vilkårene ved prøveløslatelsen.

Tidligere idømt fengselsstraff faller bort når forvaring idømmes, i motsetning til hvor forbrytere er dømt til fengselsstraff. Forvaring er en tidsubestemt straff og det vil ikke være nødvendig med soning av usonede tidsbestemte straffer etter en forvaringsdom. Grunnet forvaringens inngripende karakter anses det som viktig at usonede forhold faller bort ved idømmelse av forvaringsstraff.

I dom 8 har hovedtyngden av de overgrep den domfelte har begått skjedd før reglene om forvaring trådte i kraft. Etter rettens vurdering kan forvaring likevel idømmes dersom det fører til det gunstigste resultat for den tiltalte, jfr. GrL § 97. Retten mener dette skal komme til uttelling i fastsettelse av minstetid og tidsramme. Retten setter i dette tilfelle en lav minstetid som vil ligge i det nederste sjiktet av straffeutmåling for den samme type lovbrudd. Forvaringens lengde settes til høyere enn det en dom på tidsbegrenset soning etter rettspraksis ville kommet på.

3 Prøveløslatelse

3.1 Prøveløslatelse fra tidsbestemt straff, strl § 52, jfr. strgjfl § 42

Prøveløslatelsesinstituttet ble innført i den norske strafferett rundt 1900. Opprinnelig ble prøveløslatelse kun gitt de innsatte som skikket seg vel i fengselet. Løslatelsen var en del av straffullbyrdelsen og var en overgang til det frie liv etter soning for de flinke innsatte.³⁶

Etter den nå opphevede fengselsloven av 1958 § 35 ville en innsatt bli løslatt på prøve nesten automatisk etter utholdt to tredjedels tid:

”med mindre omstendighetene gjør løslatelse utilrådelig, eller den innsattes forhold under frihetsberøvelsen taler mot det.”

Dette innebar at nær sagt alle innsatte ble prøveløslatt etter to tredjedels tid, noe som ble sett på som en uheldig utvikling. Fengselslovutvalget gikk i NOU 1988:37 inn for å fjerne prøveløslatelsesinstituttet og heller innføre en overgangsperiode med gradvis tilpasning frem mot full frihet. Forslaget gikk ikke gjennom i den videre debatten. Et flertall i Justiskomiteen uttalte i Innst. O. nr. 60 (2000-2001) at:

”prøveløslatelse skal skje etter en individuell vurdering, og at ingen har rett eller krav på løslatelse før tiden.”³⁷

³⁶ Ot. prp. nr. 5 (2000-2001)

³⁷ Se også St. meld. nr. 27 (1997-1998) s. 42

Hovedregelen skal likevel etter innføring av straffegjennomføringsloven være løslatelse på prøve etter soning av to tredjedeler, men den domfelte har ikke ubetinget krav på prøveløslatelse. Før en eventuell prøveløslatelse skal det være foretatt en individuell og konkret vurdering av forsvarligheten ved prøveløslatelsen.³⁸

Etter strgfjl § 42, 1. ledd kan den domfelte løslates på prøve dersom to tredjedeler og minst 60 dager av straffen er gjennomført. Praksis når det gjelder prøveløslatelse er skjerpet etter innføring av strgfjl § 42.³⁹

Etter strgfjl § 42, 3. ledd kreves det ”særlige grunner” for at det skal bli aktuelt med løslatelse på prøve før hele straffen er utholdt. Videre skal prøveløslatelse etter strgfjl § 42, 5. ledd ikke finne sted dersom det:

”...etter en totalvurdering gjør løslatelse utilrådelig.”

Det skal legges vekt på den domfeltes atferd under oppholdet i fengsel og om det er grunn til å anta at den domfelte vil begå ny kriminalitet dersom han slipper ut før ferdig sonet dom. I Rt 2004 s. 948 vektlegges kriminalomsorgens innstilling tungt i denne sammenheng. Kriminalomsorgen anser spesielt et grovt disiplinærbrudd ved innsnugling av narkotisk stoff inn i fengselet som alvorlig, samt en totalvurdering av forhold under soning som en fare for at den domfelte vil begå nye straffbare handlinger.

Det er etter innføring av krav om individuell vurdering av om prøveløslatelse er fornuftig, ført til et økt antall nektelser. Retten angir i Rt 2004 s. 927 at det i perioden 2001 til 2003 var mellom 20 og 24 prosent nektelser av begjæring om prøveløslatelse. Tidligere gikk det nesten automatikk i disse prøveløslatelsessakene.

³⁸ Fengselsstyrets Rundskriv 4/99

³⁹ Andenæs (2004) s. 402

Den domfelte kan dersom særlige grunner tilsier det bli prøveløslatt etter halv tid, jfr strgjfl § 42, 3. ledd. Særlige grunner kan være sykdom hos den innsatte selv eller hans nærmeste familie som gjør fengselsoppholdet særlig byrdefullt. Prøveløslatelse etter halv tid kan også være en mulighet hvor den innsattes barn får store problemer på grunn av fengslingen.

Etter opphevelse av fengselsloven av 12. desember 1958 nr. 7 og innføring av straffegjennomføringsloven ble tilsyn fjernet som vilkår for prøveløslatelse fra tidsbestemt straff. Tilsyn som vilkår ble erstattet med vilkår om møteplikt for politiet. Etter strgjfl § 43, 2. ledd kan kriminalomsorgen for å verne samfunnet sette vilkår for den prøveløslatte. Den domfelte må for eksempel til fastsatte tider møte for kriminalomsorgen i upåvirket tilstand eller i perioder ha møteplikt for politiet.

Vilkår om tilsyn kan fremdeles benyttes overfor forvaringsdømte, og vil bli behandlet i kapittel 4 under.

3.2 Prøveløslatelse fra forvaringsdom, strl § 39 f

Prøveløslatelse av forvaringsdømte reguleres etter strl § 39 f, jfr. forvaringsforskriften kapittel 5. For innsatte som soner tidsbegrenset straff vil de som hovedregel bli løslatt på prøve etter utholdt to tredjedels soning. Det stilles for innsatte som soner en forvaringsdom strenge krav til at de må kvalifisere for en slik prøveløslatelse. De innsatte må gjennom sin tid under soning i anstalten bevise overfor fengsel, kriminalomsorg, påtalemyndighet og retten at man vil endre oppførsel og ikke lengre utgjøre en trussel for samfunnet.⁴⁰ Det er uttalt i Rundskriv 2001-4 fra Riksadvokaten:

”Hensynet til samfunnsvernet må være styrende for når domfelte bør prøveløslates.”

⁴⁰ Forskriften § 3, 2. ledd

Prøveløslatelse kan skje med en prøvetid på fra ett til fem år. Minstetid satt av retten under forvaringsdommen må være utholdt før en eventuell prøveløslatelse kan begjæres. Den nordiske strafferettskomité ga i sin betenkning så tidlig som i 1969⁴¹ uttrykk for at spørsmålet om prøveløslatelse burde vurderes senest hvert 10-12 år. Ved forvaring skal minstetid ikke være lengre enn 10 år. Prøveløslatelse kan i ytterst fall ikke begjæres før det har gått 10 år. Dersom det ikke av retten er satt en minstetid, kan begjæring om prøveløslatelse fremsettes ett år etter rettskraftig dom, jfr. strl § 39 f, 5. ledd. Det er et krav at den domfelte skal gjøres kjent med tidsfristene.⁴² Prøvetiden kan ikke være lengre enn lengstetid fastsatt av retten i den opprinnelige dom på forvaring. Det er i rettspraksis vanlig å sette prøvetid lik lengstetid.⁴³

Ved avslag på prøveløslatelse skal løslatelsesspørsmålet vurderes fortløpende og senest innen tre måneder, jfr. strgjfl § 42, 1. ledd samt forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-41, 2. ledd. For domfelte som er dømt til fengselsstraff opptil 12 år skal prøveløslatelsesspørsmålet vurderes innen 6 måneder og for domfelte dømt til fengselsstraff i mer enn 12 år skal spørsmålet vurderes innen ett år. Dersom avslaget er begrunnet i manglende ordnede forhold etter prøveløslatelse, skal det stilles krav til at kriminalomsorgen og fengselet hjelper den domfelte med å ordne slike forhold. Nektelse av prøveløslatelse er ikke straff etter gjeldende regler, da prøveløslatelse anses som et gode og ikke en rett. Riksadvokaten uttaler i RA-2001-4 at nektelse av prøveløslatelse ikke har klageadgang da det ikke anses som en straff.

Den domfelte har rett til jevnlig (hvert år) å få spørsmålet om prøveløslatelse avgjort ved domstolsbehandling. Dette er av retten i dom 4 uttalt som et nødvendig virkemiddel for at forvaringsordningen skal oppfylle de forpliktelser Norge har etter Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK). Bakgrunnen for grensen på ett år for å kunne

⁴¹ Ot. prp. nr. 5 (2000-2001), betenkning datert 25.04.1969

⁴² Forskriften § 5, 3. ledd

⁴³ Se oppgavens dommer 3, 4, 6 og 8

begjære prøveløslatelse er at myndighetene ville unngå grunnløse begjæringer om prøveløslatelse fra den domfelte.

Før en eventuell prøveløslatelse skal det i samarbeid mellom den innsatte og anstalten/kriminalomsorgen utarbeides en skriftlig plan for fremtiden og tiden frem til prøveløslatelsen. Planen skal inneholde hva som skal til for at en prøveløslatelse vil kunne finne sted. Forslag til vilkår og oppfølgingstiltak skal konkretiseres.⁴⁴ Det legges av retten vekt på planen og dens innhold. Planen må være realistisk og sette mål som er gjennomførbare. Er planen urealistisk vil det av retten bli sett på som negativt. I dom 1 uttales det i Ila fengsels innstilling:

”Det er i dag for mange løse tråder i hans tilværelse, og for mange urealistiske planer for fremtiden.”

Ved forberedelse til en prøveløslatelse skal forhold legges til rette slik at overgangen til et liv utenfor murene blir enklest mulig for den domfelte. Det kan være aktuelt å overføre den domfelte til et fengsel med lavere sikkerhetsnivå slik at den domfelte kommer nærmere sin familie og omgangskrets og får mulighet for besøk og permisjoner. Det kan også være aktuelt med flere og lengre permisjoner slik at den domfelte kan få muligheten til å forberede prøveløslatelsen og legge forholdene på utsiden av fengselet til rette til han kommer ut.

Det kan dersom det besluttes prøveløslatelse stilles strenge vilkår om tilsyn som må overholdes slik at samfunnets vern mot forbryteren kan ivaretas under en prøveløslatelse. Moment og vilkår som vektlegges i domstolenes bedømmelse av om prøveløslatelse skal finne sted eller ikke vil bli behandlet utfyllende i kapittel 4 og 5 i oppgaven.

⁴⁴ Forvaringsforskriften § 14

3.3 Avgjørelsesmyndighet ved prøveløslatelse fra forvaring

Prøveløslatelse kan ikke begjæres før ett år etter at forvaringsdommen er rettskraftig. Den samme frist gjelder hver gang saken er oppe for retten. Fremmes en ny begjæring om prøveløslatelse før det har gått ett år siden forrige behandling, skal begjæringen returneres.⁴⁵

Begjæring om prøveløslatelse fremmes av den domfelte eller av kriminalomsorgen etter strl § 39 f, 2. ledd, jfr. forskriften § 14, 3. ledd. Som regel fremmer den domfelte selv begjæring om prøveløslatelse gjennom sin forsvarer eller selv, i særlige tilfeller der den innsatte ikke har forutsetning for å begjære løslatelsen selv kan kriminalomsorgen gjøre dette for ham. Ved begjæring om prøveløslatelse blir det av fengselet utformet en innstilling som sendes til kriminalomsorgen. Denne innstillingen har stor betydning for spørsmålet om prøveløslatelse innvilges eller ikke. Nærmere om kriminalomsorgens innstilling i kapittel 5.2.5.

Dersom påtalemyndigheten er enig i at den domfelte bør prøveløslates, kan begjæringen avgjøres gjennom administrativt vedtak i kriminalomsorgen, jfr. strl § 39 f, 4. ledd. Det er da regiondirektøren i kriminalomsorgen som innvilger eller avslår begjæringen og eventuelt fastsetter vilkår og hvor lang prøvetid som skal gjelde.

Dersom det ikke er enighet om at prøveløslatelsen skal finne sted, vil begjæringen bli rettet til tingretten og begjæringen skal da avgjøres ved dom etter ordinær hovedforhandling med meddommere.⁴⁶ Prøveløslatelse fra forvaring anses som enkeltstående rettshandling og rettes til den tingrett den dømte oppholder seg i, jfr. strpl § 12.

Det er svært viktig for den domfelte og samfunnet at en sak om prøveløslatelse blir raskt avgjort, derfor er det etter strl § 39 f, 3. ledd nevnt at saker som dette skal fremskyndes i

⁴⁵ NOU 1990:5 s. 92

⁴⁶ Strpl § 276

rettssystemet. Det samme gjelder dersom saken blir tatt opp som administrativt vedtak hos kriminalomsorgen. Dette følger av NOU 1990:5 s 119:

”For statsadvokatene medfører regelen [strl § 39 f, 3. ledd] at disse saker må fremmes umiddelbart og foran de fleste andre saker.”

og Ot. prp. nr. 87 (1993-1994) s. 110:

”Påtalemyndigheten må behandle begjæringen som en hastesak og prioritere den foran andre saker.”

4 Vilkår ved prøveløslatelse

4.1 Rettsreglene, strl § 39 g

Etter strl § 39 g kan det ved prøveløslatelse av forvaringsdømte settes de samme vilkår som ved en prøveløslatelse av domfelte som soner en tidsbegrenset fengselstraff. De vilkår som kan settes dersom det sones en dom på tidsbegrenset straff følger av strl § 53 nr 2 til 5. De samme vilkår kan etter strl § 39 g også settes ved en prøveløslatelse av forvaringsdømte.

”Ved prøveløslatelse kan det settes vilkår som ved betinget dom.”

Strl § 39 g er en ”kan-regel” og det er ikke en forutsetning for en prøveløslatelse av forvaringsdømte at det settes vilkår. Vilkår skal kun settes til en prøveløslatelse dersom det er nødvendig for å kunne gjennomføre prøveløslatelsen sikkerhetsmessig forsvarlig, jfr. strgjfl § 43, 2. ledd, og en prøveløslatelse uten vilkår ikke ville kunne være et alternativ. Vilkårene skal vurderes konkret i hvert enkelt tilfelle ut fra hva som i den enkelte sak anses forsvarlig.⁴⁷

Justis- og politidepartementet legger i Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) s. 73 til grunn at prøveløslatte forvaringsdømte kan underkastes en større kontroll for å kunne beskytte samfunnet, enn det som er tilfellet for andre prøveløslatte. Det heter i proposisjonen at:

”Retten kan sette et hvilket som helst saklig begrunnet vilkår.”

⁴⁷ Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) s. 44

Vilkårene må være saklige og må anses nødvendige for å kunne gjennomføre prøveløslatelsen. I strl § 53 nr. 3, 1. setning heter det:

”Retten kan også sette andre vilkår for utsettelsen, bl a:”

Deretter listes det opp en rekke vilkår retten kan sette. Bestemmelsene gir et vidt spekter av vilkår retten kan sette. Retten kan for eksempel innvilge prøveløslatelse mot at den domfelte melder seg for politiet eller til kriminalomsorgen til bestemte tider, jfr. nr. 2. Videre kan det settes som vilkår etter nr. 3 at den domfelte overholder bestemmelser om bosted, arbeid, utdanning eller samkvem med bestemte personer. Disse forhold kontrolleres oftest av kriminalomsorgen. Den domfeltes rett til å kunne være selvstendig og kunne opptre normalt i det virkelige samfunn kan etter strl § 39 g, jfr. strl § 53 bli svært innskrenket. Listen er ikke uttømmende, derav uttrykket ”bl a” som er benyttet i bestemmelsen.

Retten kan gi mer inngripende vilkår for den prøveløslatte enn det kriminalomsorgen etter loven har mulighet for. Kriminalomsorgen kan ikke sette som vilkår at, jfr. strl § 53 nr. 3 h:

”den domfelte møter til megling i konfliktrådet og oppfyller eventuelle avtaler som inngås i meglingsmøte...”

At ikke strl § 53 nr. 3 h er med i oppregningen av hvilke vilkår kriminalomsorgen kan sette er at bokstav h ble tilføyd senere og etter vedtakelsen av strl § 39 g.⁴⁸ Retten kan uansett i tillegg til strl § 53 nr. 3 h også sette et hvilket som helst saklig vilkår, noe kriminalomsorgen ikke kan.

Kriminalomsorgens adgang til å sette vilkår er også begrenset i forhold til rettens myndighet til å sette ethvert saklig vilkår til prøveløslatelsen. Kriminalomsorgen kan kun

⁴⁸ Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) s. 287

sette de vilkår som direkte følger av strl § 53 nr. 2 til 5. Grunnet kriminalomsorgens noe begrensede myndighet til å sette vilkår kan det være hensiktsmessig for påtalemyndigheten å fremme spørsmålet om prøveløslatelse for retten selv om det samtykkes til prøveløslatelse og saken kunne vært avgjort av kriminalomsorgen etter strl § 39 f, 4. ledd.

Domstolene har gitt kriminalomsorgen en utvidet rett til etter straffeloven å sette vilkår til prøveløslatelse. Retten setter i vilkåret om at den prøveløslatte skal følges opp av kriminalomsorgen at kriminalomsorgen kan sette videre vilkår til prøveløslatelsen i forbindelse med tilsynet. På denne måten vil kriminalomsorgen kunne sette vilkår som ikke er uttrykkelig bestemt av retten. I dommene 1, 2, 3, 6 og 7 settes det som vilkår at den domfelte følges opp av kriminalomsorgen som kan sette videre vilkår.

Den domfelte skal få anledning til å uttale seg om de foreslåtte vilkår før sak om prøveløslatelse avgjøres av retten eller av kriminalomsorgen, jfr. strl § 39 g, 3. ledd. Den domfeltes uttalelse skal tillegges vekt.⁴⁹ Det uttales av Straffelovrådet i NOU 1975:61 s. 73 at ved å la den domfelte ta del i vilkårene og få uttrykt sin mening vil den domfelte ha en større motivasjon for å overholde de vilkår som blir satt. Den domfelte har imidlertid ingen vetorett.⁵⁰

Vilkår kan i løpet av prøveløslatelsen endres eller oppheves. Den prøveløslatte må kreve at retten opphever eller endrer vilkårene. Dette må beslutes som kjennelse av tingretten etter strl § 54 nr. 1. Begjæring om opphevelse av vilkår kan ikke skje før tidligst ett år etter rettskraftig dom om prøveløslatelse. Tingretten kan også forlenge prøvetiden med inntil fem år i alt dersom den finner dette påkrevd, jfr. strl § 54 nr. 1, 2. setning.

Etter strl § 39 g, 5. ledd kan den prøveløslatte gjeninnsettes i fengsel ved dom dersom han bryter vilkårene og bruddet er alvorlig eller gjentatt. Den prøveløslatte må således kunne

⁴⁹ Rt 1984 s. 543

⁵⁰ NOU 1975:61 s. 74 og s. 104-105

kreve å få varsel om at vilkår er brutt og få en mulighet for å kunne endre og forklare sin atferd. Det er ikke tilstrekkelig at den prøveløslatte har begått et mindre brudd på vilkårene.

Brudd på vilkår, forsettlig eller uaktsomt, kan føre til at den prøveløslatte må møte for samtale hvor det bestemmes om vilkårene skal skjerpes eller endres. Samtalene kan etter strgjfl § 44, 1. ledd pålegges den domfelte av kriminalomsorgen. Den prøveløslatte skal under samtalen gjøres kjent med de vilkårsbrudd som har skjedd og med følgene av å bryte fastsatte vilkår under en prøvetid. Dersom den prøveløslatte etter en slik samtale på ny bryter fastsatte vilkår kan det av påtalemyndigheten begjæres gjeninnsettelse av den prøveløslatte. Dom på gjeninnsettelse må avgjøres innen tre måneder før prøvetiden er utløpt. Alvorlige vilkårsbrudd kan føre til varetektsfengsling, jfr. strpl § 171, 1. ledd.⁵¹

Den prøveløslatte kan også gjeninnsettes i fengsel etter strl § 39 g, 5. ledd dersom:

”særlige grunner ikke lenger tilsier prøveløslatelse i medhold av første ledd annet punktum.”

”Særlige grunner” kan være at den prøveløslatte som har opphold i institusjon eller kommunal boenhet selv ønsker å tilbakeføres til soning i anstalt. Dette kan være begrunnet i bedre tilbud til den domfelte om utdanning, arbeid i anstalt eller at den domfelte selv ønsker tettere oppfølging og strammere rammer.

4.2 Vilkår satt av retten og kriminalomsorgen

Av domsmaterialet i denne oppgaven er det i dette kapittelet tatt utgangspunkt i de 9 dommene hvor resultatet ble prøveløslatelse med vilkår (dom 1-4 og 6-10), samt en av dommene hvor resultatet ikke ble prøveløslatelse, men hvor eventuelle vilkår ble diskutert (dom 5). Dommene vil belyse hvilke vilkår som kan bli satt for prøveløslatelse og i hvilken grad retten benytter enkelte vilkår hyppigere enn andre.

⁵¹ Matningsdal og Bratholm ”Straffelov – Kommentaarutgave” (2003) s. 336-338

4.2.1 Ikke begå ny kriminalitet i prøveløslatelsesperioden

Ved prøveløslatelse fra en dom på tidsbegrenset straff er det etter strl § 53 nr. 1 et vilkår for prøveløslatelse at den domfelte ikke begår ny kriminalitet i prøvetiden. Ved prøveløslatelse fra en forvaringsdom er det i strl § 39 g, 1. ledd ikke noe vilkår om at den prøveløslatte skal unngå ny kriminalitet. Det henvises i strl § 39 g kun til strl § 53 nr. 2 til 5 og ikke strl § 53 nr. 1. Det er ikke for de forvaringsdømte noen regler om at den prøveløslatte direkte skal kunne gjeninnsettes i fengsel dersom han begår ny kriminalitet i prøvetiden. Påtalemyndigheten vil i en slik situasjon måtte reise ny straffesak for det nye forhold. Det kan i den forbindelse reises ny sak med påstand om forvaring.

Det er i rettspraksis likevel satt som vilkår for prøveløslatelse fra forvaring at den domfelte ikke skal begå ny kriminell handling. Se dom 1 i domsslutningen:

”Han løslates på de vilkår at han i prøvetiden ikke begår noen ny straffbar handling...”

Retten kan ha adgang til å sette som vilkår at den prøveløslatte ikke begår ny kriminalitet i prøvetiden dersom vilkåret er godt begrunnet etter strl § 53 nr 3.⁵² Retten kan som tidligere sagt i oppgavens kapittel 4.1 sette et hvilket som helst saklig vilkår til en prøveløslatelse av forvaringsdømte.

4.2.2 Endret atferd

Den domfelte skal før en prøveløslatelse anses ”ufarlig” og vise at han har endret atferd under sin tid i anstalten. Det er avgjørende at den domfelte som på tidspunktet for idømmelse av forvaringsstraffen ble ansett som farlig, for å kunne bli prøveløslatt ikke lengre anses for å være farlig. Det å vite at man for å kunne bli prøveløslatt må få retten til å se at man har endret seg kan for en domfelt være en tung belastning under soning. Det kan for den domfelte være vanskelig å vite hvilke moment retten legger vekt på. Vanskelig

⁵² Matningsdal og Bratholm (2003) s. 337

å vite om den utblåsningen man hadde hos psykologen vil gjøre at han ikke anbefaler prøveløslatelse i sin erklæring. Det kan også være en belastning for den domfelte at de fengselsbetjenter og tillitspersoner man daglig omgås med i fengselet til slutt skal felle en dom over om man har blitt et bedre menneske under soningen.

Det følger ikke direkte av staffelovens regler at den domfelte må ha endret atferd for å kunne få prøveløslatelse fra forvaring.

Etter riksadvokatens rundskriv⁵³ kreves det for prøveløslatelse av forvaringsdømte at den domfelte har endret atferd under sin soning. I dom 4 uttaler Ila fengsel at det er den forvaringsdømte som må kvalifisere seg til løslatelse og at en løslatelse ikke kan skje før det kan dokumenteres at den domfelte har vist en endring. Det kan ut fra denne uttalelsen trekkes som konklusjon at bevisbyrden for endring ligger hos den domfelte, men dette tilbakevises av retten i neste avsnitt. Retten uttaler at bevisbyrden utvilsomt påligger påtalemyndigheten. Dette følger også av EMK art 6 nr 2 som er en del av norsk rett gjennom menneskerettsloven. Enhver rimelig tvil må kunne komme den tiltalte til gode, i vårt tilfelle den domfelte som begjærer prøveløslatelse.

Det er etter dom i Asker og Bærum tingrett påtalemyndigheten som har bevisbyrden for at en prøveløslatelse ikke skal finne sted. Det er ikke den domfelte som skal bevise at han oppfyller vilkårene for prøveløslatelse. Det at enhver rimelig tvil skal komme den tiltalte til gode må også gjelde ved spørsmål om prøveløslatelse.⁵⁴ Prinsippet anses som et grunnleggende prinsipp i strafferettspleien.⁵⁵

⁵³ RA-2001-4; ”Utilregnelighetsregler og særreaksjoner”

⁵⁴ EMK artikkel 6 nr. 2

⁵⁵ Slettan, Øie ”Forbrytelse og straff” (2001) s. 329

4.2.3 Oppfølging av kriminalomsorgen

Den første perioden etter en prøveløslatelse anses for å være den vanskeligste tiden for den prøveløslatte. Det er i denne perioden sjansen for å gå tilbake til det miljø man var i før de kriminelle handlingene skjedde er størst.

Det kan settes som vilkår at den domfelte skal følges opp av kriminalomsorgen, jfr. strl § 39 g, 1. ledd, 2. setning. Etter forvaringsforskriften § 15, 3. ledd skal det settes som vilkår at den domfelte skal følges opp av friomsorgen (nå kriminalomsorgen). Denne påstand er i forskriftens merknader⁵⁶ til de enkelte bestemmelser moderert ved at det i merknadens § 15, 3. ledd i.f. står:

”Det bør normalt settes som vilkår at domfelte følges opp av kriminalomsorgen.”

Vilkår om at den domfelte skal følges opp av kriminalomsorgen er et vilkår som nesten uten unntak blir benyttet av retten og av kriminalomsorgen ved en prøveløslatelse av forvaringsdømte.⁵⁷ Av dommene som fører til prøveløslatelse benyttet i denne oppgave, settes det i alle dommene som vilkår at den domfelte skal følges opp av kriminalomsorgen.

Det settes av retten i tillegg til tilsyns- og oppfølgingsfunksjonen som vilkår at den domfelte kan bli pålagt ytterligere vilkår av kriminalomsorgen, noe som er tilfellet i over halvparten av dommene. Dette utvider kriminalomsorgens myndighet kraftig. I dom 3 settes som eneste vilkår at den domfelte skal følges opp av kriminalomsorgen og at kriminalomsorgen kan fastsette ytterligere vilkår. Kriminalomsorgen får i slike tilfeller en stor frihet og makt til å sette vilkår.

Vilkåret om oppfølging av kriminalomsorgen settes som et av flere vilkår i blant annet dom 1: *”Det settes som vilkår at domfelte ved løslatelsen skal følges opp og stå under tilsyn av*

⁵⁶ FOR 2004-03-05 nr 481, hefte 4 (merknader)

⁵⁷ Rieber-Mohn, artikkel Juristkontakt nr 4 og 5 (2003) s. 12

kriminalomsorgen...”, dom 2: ” N.N. skal følges opp av Kriminalomsorgen etter strl § 39, 1. ledd, 2. setning”, dom 3: ”Som særskilt vilkår for prøveløslatelsen fastsettes at han skal følges opp av kriminalomsorgen som kan fastsette ytterligere vilkår...”

Justisdepartementet legger i Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) s. 73 særlig vekt på samfunnsbeskyttelsen i sin anbefaling av hyppig bruk av tilsyn som vilkår ved en prøveløslatelse:

”Departementet legger til grunn at forvaringsdømte som løslates på prøve, av hensyn til samfunnsbeskyttelsen bør kunne undergis et mer omfattende tilsyn enn andre prøveløslatte.”

Oppfølging av kriminalomsorgen legger et ansvar på kriminalomsorgen for å sørge for at samfunnet beskyttes tilstrekkelig. Dersom dette ikke er tilfelle skal kriminalomsorgen sørge for tettere oppfølging og om nødvendig endre vilkårene eller i siste fall be påtalemyndigheten begjære gjeninnsettelse.

4.2.4 Meldeplikt for politiet

Etter strl § 53 nr. 2 kan det settes som vilkår at den prøveløslatte skal møte for politiet under prøvetiden. Dette er ikke et vilkår om tilsyn, men kun en meldeplikt. Meldeplikten gjør at politiet er forsikret mot at den domfelte for eksempel forlater landet eller ikke overholder vilkår om besøksforbud.

I dom 10 nedla aktor påstand om prøveløslatelse med vilkår at den domfelte skal møte for friomsorgen på politistasjon med politibetjent tilstede. Dette ble derimot av retten ansett som unødvendig og kravet om politibetjent tilstede ble i vilkårene fjernet. Det er i de 12 prøveløslatelsesdommene ingen som setter meldeplikt for politiet som vilkår. Det kan være en naturlig konsekvens av at kriminalomsorgen i disse prøveløslatelsene har fått i oppgave å følge opp den prøveløslatte. Holder ikke den prøveløslatte de vilkår kriminalomsorgen setter kan strengere vilkår settes, som meldeplikt for politiet eller tilsyn av politiet.

4.2.5 Avstå fra rusmidler

Et vilkår som er hyppig benyttet i prøveløslatelsessaker fra forvaring er at den domfelte skal avholde seg fra å benytte rusmidler⁵⁸ i prøvetiden, jfr. strl § 53 nr. 3 c. Kriminelle handlinger skjer ofte i ruspåvirket tilstand, og mange lovbrudd ville ikke skjedd dersom det ikke var rusmidler inne i bildet. For mange forvaringsdømte kan rusmiddelinntak føre til en økt risiko for kriminelle handlinger. Et vilkår om å avstå fra rusmidler vil i mange tilfeller kunne redusere faren for nye straffbare handlinger betraktelig. Etter strl § 53 nr. 3 d kan det settes som vilkår at den prøveløslatte gjennomgår behandlingsopplegg for å motvirke rusmisbruk.

I dom 6 er det satt som vilkår at den prøveløslatte må avholde seg fra bruk av alkohol eller andre berusende eller bedøvende midler. I dom 2 sier retten:

”...synes det klart at rusmisbruk er en forutsetning for den gjentakelsesfaren som begrunnet forvaringsdommen. Uten slik rusmisbruk er det tale om en vesentlig mer ”normal” gjentakelsesfare...”

I dom 2 prøveløslates den domfelte til tross for at han har hatt flere sprekker i fengselet og har avgitt 5 positive urinprøver under soningen. Retten velger likevel å løslate den domfelte på prøve med det vilkår at han selv etter få sprekker kan gjeninnsettes ved Ila fengsel. Den domfelte er i dommen enig i at han skal avstå fra narkotiske midler, men mener et forbud også mot alkohol ikke kan anses nødvendig. Retten mener derimot alkohol kan øke risikoen for at den prøveløslatte skal begå nye kriminelle handlinger og likestiller dermed narkotiske stoffer med alkohol når det gjelder faren for tilbakefall i denne saken. Rettens vilkår om gjeninnsettelse i fengsel også etter få sprekker må ses opp mot diskusjonen i

⁵⁸ Ikke bare alkohol, men også narkotiske stoffer og bedøvelsesmiddel. Midler foreskrevet av lege vil falle utenfor en slik definisjon.

oppgavens kapittel 4.2 om gjeninnsettelse hvor det er påkrevd at vilkårsbruddet er alvorlig eller gjentatt.

4.2.6 Psykiatrisk behandling

Vilkår om at den domfelte skal gjennomgå psykiatrisk behandling under en prøveløslatelse er hjemlet i strl § 53 nr. 3 f. Det er ofte slik at den domfelte under soning i fengsel følges opp av psykiater eller gjennomfører psykiatrisk terapi i grupper. Det settes derfor hyppig som vilkår at den prøveløslatte skal fortsette den behandling som foregikk under soning. Det vil kunne være svært uheldig om behandlingsprogram avbrytes.

I dom 4 er det satt som vilkår at den domfelte skal gjenoppta behandling ved IKST.⁵⁹ Behandlingen begrunnes i at det vil sikre ytterligere mot gjentakelse av nye seksualforbrytelser. Dersom de sakkyndige er enige i at den domfelte trenger videre behandling og et tilrettelagt opplegg ved løslatelse, vil retten sjelden unngå å sette dette som vilkår. Også i dom 7 og 8 settes det som vilkår at den prøveløslatte skal fortsette sin terapi ved IKST.

4.2.7 Opphold i institusjon eller kommunal boenhet

Det kan settes som vilkår at den domfelte flytter inn i institusjon eller kommunal boenhet, jfr. strl § 53 nr. 3 g. Her er det større kontroll med den prøveløslatte og det kan raskere iverksettes de tiltak som anses nødvendige for å verne samfunnet. Et slikt opphold skal være en overgangsordning for den prøveløslatte slik at overgangen til samfunnet ikke blir fullt så brå.

⁵⁹ IKST = Institutt for klinisk sexologi og terapi

Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) s. 45:

”normalt vil det ikke være aktuelt å prøveløslate en domfelte hvis man anser det nødvendig at noen fører konstant tilsyn med at vedkommende ikke beveger seg utenfor boligen uten følge og griper inn, om nødvendig med makt, hvis den domfelte prøver å forlate boligen. For enkelte domfelte, kanskje særlig psykisk utviklingshemmete, vil imidlertid en prøveløslatelse under slike betingelser være den eneste måten de kan oppnå et liv utenfor fengselsvesenets anstalter. Det vil trolig også være den beste måten å få til en gradvis overgang til frihet.”

Den domfelte skal kun pålegges opphold i institusjon utover ett år dersom særlige grunner tilsier det og institusjonen eller kommunen har gitt sitt samtykke, jfr. strl § 39 g, 1. ledd, 3. setning. Dersom samtykket trekkes tilbake skal den løslatte gjeninnsettes i anstalten. Særlige grunner foreligger dersom den domfelte ikke ville blitt løslatt med vilkår etter de ordinære reglene og det anses bedre for den domfelte å sone i institusjon enn å fortsatt sone i anstalt. Den domfelte skal ikke pålegges opphold i institusjon dersom det ikke er et mål at han skal ut i frihet, jfr. ”særlige grunner” i strl § 39 g, 1. ledd, 3. setning. Det skal derfor under oppholdet legges en plan for den domfeltes vei mot prøveløslatelse i frihet.

Den domfelte kan begjære vilkåret om opphold i institusjon eller kommunal boenhet ut over ett år skal oppheves eller endres av tingretten. Dersom den løslatte som oppholder seg i boligen etter strl § 39 g, 1. ledd, 3. setning grunnet særlige forhold ikke lenger kan holdes i boligen kan påtalemyndigheten bringe spørsmålet om gjeninnsettelse i fengsel inn for tingretten. Retten til å få spørsmålet om tvunget opphold i institusjon vurdert av retten er beskyttet gjennom EMK artikkel 5, nr. 4 hvor man har rett på å få prøvet en frihetsberøvelses lovlighet med jevne mellomrom.

Retten kan fastsette at den domfelte skal kunne holdes tilbake i institusjonen eller den kommunale boenheten med tvang dersom dette er nødvendig for å beskytte samfunnet fra

den domfelte. Retten kan videre fastsette at den domfelte også kan hentes ved tvang tilbake til institusjonen eller den kommunale boenheten dersom den domfelte forlater boligen uten samtykke.

I dom 9 settes det som vilkår for prøveløslatelse at den domfelte skal ha opphold ved institusjon og skal kunne hentes tilbake ved tvang ved en eventuell unnvikelse. Vilkåret begrunnes i den domfeltes behov for slik oppfølging og at samfunnet ikke vil være tilstrekkelig vernet uten tvangsmomentet.

4.2.8 Andre vilkår

Om muligheten for å kunne sette andre vilkår enn nevnt i strl § 39 g, jfr. § 53 nr. 2 til 5 til en prøveløslatelse, se oppgavens kapittel 4.1.

Etter strl § 53 nr. 3 a kan det settes som vilkår at den prøveløslatte skal oppholde seg på et bestemt sted under prøvetiden, eller at den prøveløslatte ikke skal oppholde seg på bestemte steder hvor risikoen for vilkårsbrudd anses betydelig.

I dom 10 settes det som vilkår at den prøveløslatte skal ha opphold på en bestemt adresse og at det vil bli foretatt uanmeldte hjemmebesøk til denne adresse. Videre at det skal gis beskjed til friomsorgen dersom den prøveløslatte tilbringer natten på en annen adresse i prøvetiden. Vilkåret er svært inngripende og innskrenker den prøveløslattes bevegelsesfrihet betydelig. Vilkåret ble i dom 10 satt fordi retten anså det som mulig at den prøveløslatte ville forsøke å oppsøke familiemedlemmer han tidligere har mishandlet og utsatt for mordforsøk. Vilkåret er kun benyttet én gang i de 12 dommene gjennomgått for denne oppgave. Det har imidlertid vært diskutert i flere av dommene om det skal tas i bruk. Vilkåret er ikke blitt benyttet grunnet domfelte og barns behov for å bo nærme hverandre.

Det kan settes som vilkår at det skal kunne foretas uanmeldte hjemmebesøk hos den prøveløslatte. Slike kontroller vil gjøre det vanskeligere å ikke overholde vilkår som besøksforbud eller det å ikke oppholde seg på bestemte steder, samt et pålagt

alkoholforbud. Et slikt vilkår vil i så måte kunne beskytte samfunnet mot den prøveløslatte. I dom 7 settes dette hensyn opp mot den negative effekt slike hjemmebesøk vil ha for den prøveløslatte. Hensynet til den prøveløslatte gikk i denne dom foran hensynet til samfunnets beskyttelse da det av retten ikke ble ansett som stor sannsynlighet at den prøveløslatte ville begå nye kriminelle handlinger. Det blir i dommen satt som vilkår at kriminalomsorgen skal føre tilsyn med den prøveløslatte på en slik måte at den domfeltes integritet og selvfølelse ikke hemmes, men samtidig slik at samfunnet får den tilstrekkelige beskyttelse. I dom 8 ble det ikke satt som vilkår at kriminalomsorgen kunne foreta uanmeldte hjemmebesøk da dette ville virke demotiverende og ødeleggende for den domfeltes mulighet til å starte et nytt liv som åpen homofil.

Det kan etter strl § 53 nr. 3 a settes som vilkår at den domfelte skal gjennomføre utdanning eller inneha et visst arbeid. Det vil for vilkår av denne typen være svært viktig at den domfelte er motivert og at det legges til rette for at vilkårene gjennomføres. Motivasjon kan bygges gjennom den domfeltes arbeid med sin fremtidsplan.

Videre kan det etter samme bestemmelse settes som vilkår at den domfelte skal overholde bestemmelser om samkvem med bestemte personer. Det kan være å holde seg borte fra et utsatt miljø som anses negativt for den prøveløslatte, eller motsatt at han skal oppholde seg sammen med miljø hvor det er positivt for den domfelte å være i. I dom 10 settes det som vilkår at den prøveløslatte ikke skal ha samkvem med eller oppsøke sine tidligere ektefeller eller deres barn, dette da det anses som betydelig risiko for at det kan tilstøtes disse noe kriminelt fra domfelte.

5 Moment ved prøveløslatelse fra forvaring

5.1 Rettens skjønn

Det skal etter strl § 39 c legges vekt på forbryterens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne i spørsmålet om prøveløslatelse skal finne sted eller ikke. Videre heter det i bestemmelsen at det skal særlig legges vekt på tidligere begått forbrytelse. I kommentarer til forskriftens § 2 kreves det for løslatelse at den domfelte har endret atferd og blitt et bedre menneske. Vurderingen av om en endring har skjedd er det de sakkyndige og forvaringsanstalten som tar.

Det vil videre i dette kapitlet bli gitt en oversikt over hvilke moment retten benytter i vurderingen og bli sett på hvilke moment som vektlegges ved en prøveløslatelsesbegjæring. Det er benyttet de dommer som tidligere er presentert i oppgaven.

5.2 Moment vektlagt av retten ved prøveløslatelse av forvaringsdømte

5.2.1 Fare for ny forbrytelse

Det vises til oppgavens kapittel 2 hvor fremtidig farevurdering er behandlet samt til oppgavens kapittel 4.2.1 og 4.2.2.

Retten skal ved prøveløslatelse som ved dom på forvaring vurdere om det er fare for ny forbrytelse dersom den domfelte prøveløslates. Denne farevurdering kan ses i sammenheng med spørsmålet om fare for gjentakelse som ble stilt ved den opprinnelige dom, og som er et vilkår for å kunne idømme forvaring. Dersom det ikke er fare for ny forbrytelse vil det si at den domfelte har endret seg på en eller annen måte siden domfellelsen.

Dersom den domfelte tidligere har begått kriminalitet anses han mer tilbøyelig til å begå ny kriminalitet enn det en førstegangsforbryter er. I dom 11 og 12 hvor resultatet ikke ble prøveløslatelse var begge tidligere domfelt flere ganger. Det bemerkes imidlertid ikke direkte i dommen at dette moment var det avgjørende.

Retten må i vurderingen av om den domfelte står i fare for å begå ny kriminalitet se på en rekke moment. Moment som om den domfelte kan kategoriseres som ”gjenganger”⁶⁰, begår den domfelte ofte kriminelle handlinger raskt etter en løslatelse eller en prøveløslatelse, har den domfelte begått vilkårsbrudd under prøveløslatelse tidligere og har den domfelte hatt en positiv utvikling under soningen.⁶¹ I dommene for denne oppgave er 9 av 12 domfelte gjengangere.

Hensynet til samfunnet står sentralt i vurderingen om en prøveløslatelse skal finne sted. I dom 12 er det som begrunnelse for avslag på prøveløslatelse sagt som grunn at det er nødvendig ut fra samfunnsvernet. Retten anser det som en nærliggende fare at den domfelte vil begå ny kriminell handling. I dom 10 anses det ikke som en fare for samfunnet at den domfelte prøveløslates. Den tidligere familie er i denne dommen i fare for den domfelte. Retten løser denne fare ved å sette inngripende vilkår til prøveløslatelsen. Det anses som tryggere for samfunnet å løslate med vilkår enn å holde den domfelte i anstalt frem til utløpt lengstetid, da det ikke er mulig å sette vilkår til løslatelsen.

Ved vurderingen skal det legges vekt på om den domfelte har nye uoppgjorte forhold. Forholdene må være av en viss alvorlighet og ha resultert i tiltalebeslutning. Dersom den domfelte har slike uoppgjorte forhold skal normalt ikke en prøveløslatelse finne sted, jfr. fengselsstyrets rundskriv. I Rt 2004 s. 927 uttaler retten:

⁶⁰ Gjenganger = domfelt tre ganger

⁶¹ Se Fengselsstyrets rundskriv 4/99

”...prøveløslatelse kan nektes hvis domfelte er anmeldt for straffbare forhold som har resultert i ny tiltalebeslutning eller begjæring om tilståelsesdom, og som har høyere strafferamme enn ett års fengsel og normalt ikke ligger lengre tilbake i tid enn to år før to tredjedel av straffetiden er gjennomført.”

I dom 3 sies det av retten at forvaringens varighet skal vurderes i forhold til om den domfelte oppnår tilfredsstillende egenutvikling og ansvarlighet i løpet av soningen. Forvaringen skal likevel ikke vare lengre enn det som er nødvendig av hensyn til sikkerheten.

I dom 10 s. 7 uttales det at tilbakefallsrisikoen må stilles med et strengere beviskrav ved utholdt lengstetid enn ved en prøveløslatelse.

5.2.2 Forhold under soning

Etter forvaringsforskriftens § 3 skal det settes kvalitative krav til de soningsforhold den forvaringsdømte får. Det skal i forvaringsanstaltene være en høy bemanningstetthet⁶² og de ansatte i anstalten skal være særlig kompetente for å kunne gi den dømte den oppfølging han har krav på og trenger. Forvaringen skal tilpasses den enkelte domfeltes behov og særlige forutsetninger slik at han kan utvikle sin sosiale tilpasningsevne og unngå nye kriminelle handlinger.

Målet med soningen skal, bortsett fra å beskytte samfunnet fra den domfelte, være å gi den domfelte mulighet for å endre atferd og tilpasse seg et liv i frihet.

⁶² Bemanningssituasjonen ble ved Europarådets torturkonvensjons opphold ved blant annet Ila fengsel 2005 ansett som tilfredsstillende på dagtid, men bekymringsfullt på kvelds- og nattetid. Det ble sett på som bekymringsverdig at de innsatte hadde begrenset tilgang til psykolog, og som regel måtte vente i ”noen uker” før de fikk nødvendig konsultasjon. www.cpt.coe.int

Det står i Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) punkt 7.2 at anstalten skal legge forholdene til rette slik at domfelte kan kvalifisere til prøveløslatelse. Det være seg tilbud om behandling slik at den domfelte kan endre sin atferd. Det kan være tilbud om samtalegrupper, programmer, psykologer etc. Videre kan det være nødvendig for den domfelte å ha aktiviteter under soning, som utdanning, kurs, arbeid etc.

Retten kan legge vekt på den domfeltes atferd under soning. Prøveløslatelse skal normalt ikke gis dersom innsattes atferd under soning taler imot det, jfr. fengselsreglementet § 72.11, 7. ledd. Det settes som krav for at retten skal nekte en prøveløslatelse av denne grunn at den domfelte må ha begått disiplinærbrudd som er ”dokumentert, vedvarende dårlig oppførsel, gjentatte eller grove”, jfr. fengselsstyrets rundskriv⁶³. Disiplinærbrudd begått tidlig i soningen skal ikke anses like alvorlig som brudd begått senere under soningen. Det kan ikke alene være avgjørende at den domfelte etter en permisjon avgir en positiv urinprøve, eller at den domfelte uteblir fra aktiviteter en periode. Forhold retten kan anse for alvorlige disiplinærbrudd er for eksempel grove voldsepisoder mot medinnsatte eller betjenter, gjentatte positive urinprøver eller alvorlige tilfeller av rømningsforsøk. En enkelt episode kan være nok til at prøveløslatelse nektes, men forholdet må da være svært alvorlig, og de fleste slike tilfeller vil være forhold som vil bli anmeldt.

5.2.3 Programvirksomheten

Programvirksomheten er et viktig verktøy for kriminalomsorgen som skal søke å hindre forvaringsdømte å falle tilbake på et kriminelt handlingsmønster etter endt soning. Programmene utarbeides og følges opp av kriminalomsorgen⁶⁴, som samarbeider med fengslene og friomsorgen vedrørende gjennomføringen. Programvirksomheten regnes ikke som behandling, men sidestilles med samfunnsnyttig tjeneste, arbeid og opplæring innenfor domfeltes aktivitetsplikt etter straffegjennomføringsloven § 3.

⁶³ Fengselsstyrets rundskriv 4/99

⁶⁴ Kriminalomsorgens organisatoriske inndeling, strgfjl § 5

”Programvirksomheten skal fremme kriminalomsorgens mål om å legge til rette for at den domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke et kriminelt handlingsmønster.”⁶⁵

Den domfelte skal gjennom programmene gis mulighet for å kunne endre sin kriminelle livsstil. Dette gjøres ved å gi den domfelte tro på at han kan endre sin livsstil og leve et liv uten kriminalitet ved prøveløslatelse. Videre er det et formål å redusere den domfeltes skadevirkninger av et fengselsopphold.

Programmene retter seg mot forskjellige grupper av forvaringsdømte alt etter hvilken type lovbrudd som er begått. Programmene skal ta utgangspunkt i den domfeltes behov og ressurser og kan foregå gjennom samtaler, undervisning og/eller ferdighetstrening. Dette vil skje enten individuelt eller i grupper. Programmene skal følge kravene i programbeskrivelsen som har minimumskrav til innhold.⁶⁶

Deltakelse i program er frivillig for de domfelte. Programmene tilbys i stor grad også til andre innsatte i fengselet og ikke utelukkende til de forvaringsdømte. Det er et mål at den domfelte selv skal gjøre noe med sin tidligere kriminelle atferd. Deltakelse i programvirksomheten skal legges vekt på ved en eventuell prøveløslatelse fra forvaring. Det kan derfor diskuteres om den forvaringsdømte ser på deltakelse i programmene som frivillig eller som et steg på veien mot en eventuell prøveløslatelse. I dom av Stavanger tingrett 04-100223MED-SBYR (NOKAS-saken) uttaler dommeren på side 324:

”Ved forvaring derimot [min tilføyelse: i motsetning til tidsbestemt straff], vil løslatelse alltid avhenge av den domfeltes evne – og ikke minst vilje – til å nyttiggjøre seg de tilbudte rehabiliterende tiltak.”

⁶⁵ Rundskriv – Retningslinjer for programvirksomheten i kriminalomsorgen s. 2

⁶⁶ www.krus.no

I samme dom legges bevisbyrden på den domfelte når det gjelder endring og om den domfelte har nyttiggjort seg tilbudet om rehabilitering, se oppgavens kapittel 4.2.2.

Programmene er taushetsbelagte og det som snakkes om og behandles i gruppene og på individualnivå holdes innen slike fora. Fengselet har imidlertid oversikt over hvem som møter til programmene til enhver tid. Det å ikke møte opp til programmene man har startet på, vil ses på som negativt ved vurdering av retten om prøveløslatelse skal finne sted eller ikke.

Ila fengsel og Bredtveit fengsel har per dags dato et vidt spekter av program som tilbys de forvaringsdømte så vel som til andre innsatte. I det følgende vil noen av disse programmene presenteres kort.

Ny Start er et program som retter seg mot domfelte som har mangelfullt utviklede evner. Programmet gjennomføres i grupper på 5-8 deltakere over en periode på opptil 72 timer. Målsettingen til kurset er at ”...deltakerne skal stoppe opp og tenke seg om før han handler, og at valgene er begrunnet.”⁶⁷ Programmet fokuserer på den domfeltes mulighet til å mestre livet på utsiden av anstalten, kontrollere følelser og løse problemer uten kriminelle løsninger. Fokuset søkes fremmet gjennom samtaler, forelesninger, diskusjoner, øvelse og rollespill.

RIF (rusprogram i fengsel) retter seg som navnet i programmet tilsier mot domfelte som har misbrukt eller misbruker rusmidler⁶⁸. Programmet gjennomføres i grupper på 8-10 deltakere over 60 timer og løses gjennom samtaler, læring, forelesninger og praktiske øvelser. Programmet har som målsetting å ”...redusere sannsynligheten for fortsatt misbruk og kriminell atferd”⁶⁹ gjennom innsyn i tema som avhengighet, kunnskap om rus, problemløsning samt hvordan takle nederlag.

⁶⁷ www.kriminalomsorgen.no/index.php?id=334559

⁶⁸ Rusmidler er i denne sammenheng alkohol og narkotika

⁶⁹ www.kriminalomsorgen.no/index.php?id=334562

Flere program på Ila fengsel fokuserer på samtaleterapi i grupper. Ila fengsel har samtalegrupper for rus/vold, vold, sedelighet/pedofili og voldtekt. Programmene er et psykoterapeutisk behandlingstilbud som tilbys dømte innen hver gruppe.⁷⁰ Målet for programmene er en personlig følelsesmessig vekst som skal frigjøre de domfeltes eget syn på de kriminelle forhold de er dømt for. Samtalegruppene fokuserer på diskusjon av på forhånd fastsatte tema og inneholder ingen undervisning. Det viktigste i samtalegruppene er at de innsatte får snakke med andre i samme situasjon og sammen finne ut hva som kan gjøres med problemene og hvorfor de handlet slik de gjorde.

En annen programtype som tilbys ved Ila fengsel er studiegruppe mot vold. Fokus her er å gjøre den domfelte til observatør i situasjoner hvor han tidligere var utøver. Målet søkes løst gjennom undervisning og selverkjennelse.

For de sedelighetsdømte gis det tilbud om et eget program, ROS (relasjon og samliv), som innebærer terapi med psykolog. Programmet kan innebære både gruppe- og individualterapi. For de sedelighetsdømte gis også tilbud om IKST-program som legger mer vekt på terapi enn de andre programmene. Denne terapi fortsetter ofte etter endt soning.

Bredtveit fengsel benytter mange av de samme programmene og metodene som benyttes ved Ila fengsel. I tillegg har de programmet Vinn som har som formål å gi kvinner som soner fengselsstraffer økt selvinnsikt og sosiale ferdigheter. Det blir i grupper tatt opp tema som identitet, selvbylde, kommunikasjon, endring og hvordan sette grenser.

5.2.4 De sakkyndiges erklæring

De sakkyndiges erklæring tillegges av retten svært stor betydning i spørsmålet om prøveløslatelse skal finne sted og hvilke vilkår som er nødvendige å sette i den forbindelse.

⁷⁰ "Tilbudet til volds- og sedelighetsdømte – En gjennomgang av fem tiltak" Christine Friestad (2005)

Den sakkyndige undersøkelse fra tidligere rettsbehandlinger og da særlig i den opprinnelige forvaringsdommen legges svært ofte til grunn også ved behandling om prøveløslatelse.

De sakkyndiges erklæring kvalitetssikres av den rettsmedisinske kommisjon ved prøveløslatelse slik som ved påstand om idømmelse av forvaring. I dom 2 ble de sakkyndiges erklæring ved en feil ikke sendt inn til den rettsmedisinske kommisjon. Partene er i dommen inneforstått med at hovedforhandlingen vil bli reassumert⁷¹ dersom erklæringen ikke blir godkjent uten anmerkninger. Dette er et eksempel på hvor stor betydning de sakkyndiges erklæring tillegges i avgjørelsen om prøveløslatelse skal finne sted eller ikke. Det at den har så stor betydning for rettens avgjørelse gjør det spesielt viktig at erklæringene kvalitetssikres.

I dom 1 sies det av retten:

”I vurderingen legges det vesentlig vekt på den sakkyndiges uttalelse.”

Den sakkyndige i dommen uttaler at den domfelte neppe har mer å hente når det gjelder personlig vekst og utvikling ved et videre opphold ved anstalten. Den domfelte vil utvikle seg bedre ved en prøveløslatelse med vilkår om tett oppfølging av fagpersoner.

”Retten er således av den oppfatning at fortsatt opphold i forvaringsanstalt vil kunne føre til en forverring av domfeltes tilstand slik at han ved en senere løslatelse vil innebære en større fare for samfunnet.”

Dommeren legger i dommen vesentlig vekt på den sakkyndiges erklæring.

⁷¹ Gjenopptatt, jfr. strpl § 294

5.2.5 Forvaringsanstaltens innstilling

Forvaringsanstaltens innstilling er et viktig moment som også vektlegges sterkt av retten. Innstillingen utarbeides som regel av en ansvarsgruppe ofte bestående av den domfeltes kontaktbetjent, avdelingsleder, sosialkonsulenten samt de den innsatte har vært i kontakt med, for eksempel arbeidsgiver eller prest. Anstaltens ansatte er de som følger den domfelte fra rettskraftig dom til en løslatelse. Det er disse som har med domfelte å gjøre i det daglige og som således kjenner den innsatte best og har størst forutsetninger til å uttale hvordan den innsatte har vært under soning. Retten avgir dom i de fleste saker i tråd med konklusjonen i innstillingen fra anstalten.

Tidligere var det ved prøveløslatelse fra sikring Justisdepartementet eller forvaltningen som tok avgjørelsene vedrørende prøveløslatelse. Dette ble av mange kritisert. En av dem var Thomas Mathiesen som var forsker på Ila fengsel i 1960-årene og fant at Ila fengsels innstilling i de aller fleste saker ble fulgt dersom Ila fengsel frarådet prøveløslatelse.⁷² Ila fengsels innstilling ble derimot ikke nødvendigvis fulgt dersom Ila fengsel anbefalte prøveløslatelse.

I fire av dommene, dom 1, 2, 7 og 8, går retten mot kriminalomsorgen og Ila fengsels innstilling ved å prøveløslate den domfelte. Dette er saker hvor pedofili og familiær vold er hovedlovbruddet. I tiden etter disse prøveløslatelsene ble domstolenes avgjørelser kritisert i media.⁷³

Etter lovreform og innføring av den nye særreaksjonen forvaring ble avgjørelsesmyndigheten vedrørende prøveløslatelse endret fra Justisdepartementets myndighet til domstolen. Endringen var nødvendig for å overholde Norges internasjonale forpliktelser⁷⁴ da forvaring i motsetning til sikring er straff, jfr. strl § 15. Fremdeles legges det av retten, tross kritikk, stor vekt på anstaltens innstilling.

⁷² Artikkel av Thomas Mathiesen www.kriminalpolitikk.no

⁷³ Artikkel i Aftenposten "*Fanger slippes fri mot fengselets råd*" 25.07.2006

⁷⁴ EMK art. 5 og 6

5.2.6 Forhold utenfor murene

Det legges av retten vekt på om den domfelte har ordnede forhold utenfor murene ved en eventuell prøveløslatelse. Ordnete forhold vil redusere risikoen for ny kriminell handling dersom den prøveløslatte har forhold som familie, arbeid, bolig og støtteapparat rundt seg ved en løslatelse som kan støtte og hjelpe han videre bort fra hans tidligere kriminelle handlinger. Jo flere beskyttelsesfaktorer som er på plass for den prøveløslatte, jo lavere er risikoen for at han skal begå nye kriminelle handlinger. Kriminalomsorgen skal hjelpe den domfelte med å få på plass bolig, arbeid og sosial støtte.

Retten vurderer ordnede forhold som så viktig at det at arbeid, bolig og nettverk ikke er på plass kan føre til at resultatet ikke blir prøveløslatelse. Dette var resultatet i dom 11, hvor retten besluttet å ikke prøveløslatelse den domfelte. Retten sier ”...*det bør foreligge en konkret plan for videre arbeid og utdannelse. Det må også bringes klarhet i*

boligsituasjonen.”. I dom 2 settes det også som krav at forhold utenfor fengselet skal bringes i orden før en prøveløslatelse. I dette tilfellet velger retten fremskutt løslatelse på prøve til kriminalomsorgen og den domfelte har ordnet opp i forholdene på utsiden.

Dersom dette ikke er i orden innen fastsatt frist skal likevel den domfelte løslates.

Forskjellen i dom 11 og 2 bortsett fra at den ene fører til løslatelse og den andre ikke, er at i løslatelsesdommen ble de kriminelle handlinger begått i rus, og den domfelte synes ikke av de sakkyndige å ha noen videre nytte av å fortsette behandling og opphold ved anstalten. I dommen som ikke førte til løslatelse på prøve anses det av retten som fremdeles nyttig for den domfelte å fortsette behandling, utdanning og arbeid i anstalten. I dom 2 har ikke Ila fengsel forberedt en prøveløslatelse slik at den domfelte har etablert kontakt med sosialkontor, arbeidsmarkedstiltak etc. før prøveløslatelse. Dette er vanlig og fører til at gjennomføring av prøveløslatelse må utsettes til slike forhold er brakt i orden. Dette utsetter den domfeltes eventuelle prøveløslatelse og gjør at den domfeltes prøveløslatelse utsettes. Det tar i dommene gjennomgått for denne oppgaven i gjennomsnitt 3 måneder å få slike forhold ordnet.

I dommene gjennomgått for denne oppgaven hvor prøveløslatelse er funnet forsvarlig er fremskutt prøveløslatelse resultatet i alle unntatt dom 3. I dom 3 ble det av retten ansett forsvarlig å prøveløslate den domfelte med umiddelbar virkning. Dette er unntaket i de dommene som er avsagt i perioden. I dom 3 er den umiddelbare prøveløslatelsen begrunnet i at den domfelte selv har ordnet leilighet, venter på bistand til møbler fra sosialkontoret og er innvilget attføringsmidler han selv har søkt om. Ordnete forhold ved en prøveløslatelse er således et meget viktig moment ved spørsmål om umiddelbar eller fremskutt prøveløslatelse. Fremskutt prøveløslatelse grunnes i de fleste tilfelle med manglende bolig, at oppfølgingsprogrammer ikke er kommet i orden eller at den domfelte trenger å gjennomføre flere prøveløslatelser før han kan prøveløslates.

Tre av dommene, dom 5, 11 og 12 fører ikke til løslatelse på prøve. I dom 11 legger retten vekt på den sakkyndiges uttalelse av at den domfeltes risiko for nye straffbare handlinger er reduserte, men at den domfelte opptrer lettvin, ureflektert og ledbar. Det legges vekt på at den domfelte ikke har nettverk rundt seg ved en eventuell prøveløslatelse og at hans egen oppfatning av muligheter for arbeid og videre utdanning er lite gjennomtenkt og kortsiktig. Retten henstiller til fengsel til å:

”...aktivt å vurdere gradvis tilbakeføring av N.N. til samfunnet, gjennom blant annet permisjoner og tilrettelegging for senere prøveløslatelse.”

5.2.7 Andre moment

I dom 4 ville den domfelte dersom han fremdeles hadde sonet under sikring på tidspunktet for begjæring av prøveløslatelse nå vært under fri sikring. En nektelse av prøveløslatelse anses derfor av retten som problematisk i forhold til Grl § 97 som skal verne mot å bli idømt en strengere straff enn det som var gjeldende på et tidspunkt lovovertrædelsene skjedde.

Dersom vilkårene for forvaring ikke lenger er til stede skal den domfelte løslates. Det er særlig viktig dersom den domfelte har vært fengslet lengre enn det han ville vært med en

tidsbegrenset fengselsstraff. I dom 5 har den domfelte sonet i 7 år, noe som sammenlignet med ordinær fengselsstraff vil utgjøre 10 år med fratrekk for utholdt to tredjedels tid. Det betyr i dom 5 at den domfelte soner på "overtid" og soner for forhold han kan komme til å begå dersom han kommer ut av anstalten. Den domfelte har sonet sin dom, og anses ferdigsonet for de forhold han har begått, men soner nå for fremtidige forhold han kan komme til å begå.⁷⁵ Den domfelte holdes i forvaring fordi de bestemmende myndigheter mener fare for fremtidige kriminelle handlinger er for stor til at det er forsvarlig å løslate den domfelte.

⁷⁵ Ot. prp. nr. 87 (1993-1994)

6 Avslutning

Spørsmålet om en prøveløslatelse skal innvilges eller ikke ender opp i en diskusjon om hvilken risiko det norske samfunn er villig til å ta. Hvor mange moment skal være tilstrekkelig for å nekte en domfelte å løslates på prøve? Hvor mange forhold utenfor murene må være brakt i orden før retten gir prøveløslatelse? Hvor inngripende vilkår må den domfelte godta for å bli prøveløslatt? Samfunnets beskyttelse mot de verste kriminelle skal ivaretas ved forvaringsinstituttet. De domfelte må vise en endring i sin kriminelle tenkemåte før de slippes ut i samfunnet igjen. Selv med en endring er ikke den domfelte sikker på å bli løslatt. Samfunnets beskyttelse og rettsfølelse verdsettes så sterkt at den domfeltes rettssikkerhet settes i fare.

Samfunnet kan aldri beskyttes helt mot farer. Det vil alltid finnes de som ikke blir fanget opp av politiet eller dømmes til rette av domstolene. Det bør ses på metoder for å beskytte samfunnet som ikke nødvendigvis innebærer inkapasitering for den enkelte på ubestemt tid. Tidsbestemt straff bør i det lengste benyttes før det er aktuelt å dømme en lovbryster til tidsubestemt straff. Samfunnet bør kunne kreve å unngå faren ved domfelte som gjentatt har begått alvorlige kriminelle handlinger, uten tanke på konsekvenser dette gir til de berørte, men man kan ikke glemme Nils Christies ”falske positive”.

Etter gjennomgang av reglene og rettspraksis rundt prøveløslatelse fra forvaring er det klart at samfunnets rett til å beskyttes mot farlige kriminelle vektes opp mot krav om at enkeltindivider endrer seg og blir ”ufarlige”. Dersom den domfelte etter lang soning fremdeles kan anses å utgjøre en fare for samfunnet og det kan tenkes at han på ny vil begå kriminelle handlinger vil samfunnet fremdeles ha rett på beskyttelse, selv om den domfelte mener han har endret seg. Dette strider mot et grunnleggende prinsipp i strafferetten, hvor man kun skal dømmes for handlinger man beviselig har gjort. Straffen har gått fra å være

en reaksjon på en handling samfunnet finner uakseptabel til en preventiv straff.

Hovedfokus i forvaringsstraffen er endret fra fokus på straffens egenverd til nå å skulle skjerme samfunnet fra de farligste kriminelle. Etter debatter i media den siste tid ser det ut som mange mener det ved tvil er bedre å fengsle vedkommende for å kunne beskytte eventuelle fremtidige ofre, enn å satse på at vedkommende ikke skal begå nye kriminelle handlinger. Det kan i den sammenheng diskuteres om samfunnets behov for beskyttelse fører til redusert rettssikkerhet for den straffedømte. Det må være en undergraving av bevisets betydning når man ”dømmer” en forvaringsdømt for forhold som ikke er utført og hvor det naturligvis ikke enda finnes bevis.

Særreaksjonsutvalget uttaler i NOU 1990:5 at forvaring er en så inngripende reaksjon og medfører så store belastninger for de som dømmes til det at forvaring kun bør benyttes i tilfelle hvor det må anses påkrevd med et slikt ekstraordinært inngrep. Etter denne uttalelsen har rettspraksis gått i en retning av mer utvidet bruk av forvaring. Det kan diskuteres om den er en særreaksjon i ordets snevre forstand eller om dens utvidede benyttelse kan sies å gjøre forvaring til en mer og mer ordinær reaksjon.

Kriminalomsorgens årsstatistikk for 2005⁷⁶ viser at kun 2 prosent av de innsatte sitter på en forvaringsdom, spørsmålet er om denne andel vil vokse i de kommende år eller om forvaring fremdeles vil forbeholdes de farligste kriminelle.

Forvaringsinstituttet har sin plass. Den beskytter samfunnet mot forbryteren som gjentatt begår alvorlige kriminelle handlinger. Dersom lovbreakere som kvalifiserer for forvaringsstraff skulle dømmes til tidsbestemt straff, ville denne straffen bli svært lang. Det ville ført til at alle lovbreakere som begår samme type lovbrudd, selv om de ikke kvalifiserer til forvaring, ville bli idømt like lang straff. Dette utvider strafferammen og vil heve det generelle straffenivå. Den tidsbestemte straff har i denne sammenheng sin misjon. Den gjør at domstolene kan ta de verste kriminelle ut av samfunnet uten å heve de generelle

⁷⁶ www.kriminalomsorgen.no

strafferammene. Det at vi har forvaringsinstituttet gjør at man ikke behøver å utvide den generelle strafferammen til 30 år som har vært foreslått i debatten om straffenivået i Norge.

Forvaring som straffeform har vært praktisert nå i flere år og i september 2006 sendte Justisdepartementet ut forslag til retningslinjer for gjennomføring av forvaring ut på høring. Høringsfristen var satt til 13. november 2006 og resultatet var ikke klart da denne oppgave var ferdig.

7 Kilder

Litteratur:

Andenæs, Johs. [Matningsdal og Rieber-Mohn] ”*Alminnelig strafferett*”, Universitetsforlaget, 5. utg., Oslo (2004)

Eckhoff, Torstein [Helgesen] ”*Rettskildelære*”, Universitetsforlaget 5. utg., Oslo (2001)

Eitinger og Retterstøl ”*Rettspsykiatri*”, Universitetsforlaget 4. utg., Oslo (1990)

Friestad, Christine ”*Tilbudet til volds- og sedelighetsdømte*”, Fafo, Oslo (2005)

Matningsdal og Bratholm ”*Straffeloven – Kommentarutgave*”, Universitetsforlaget, 2. utg., Oslo (2003)

Slettan og Øie ”*Innføring i strafferett*”, Universitetsforlaget, Oslo (2001)

Storvik, Birgitte ”*Straffegjennomføring*”, Høyskoleforlaget, Kristiansand (2003)

Lov:

Kongeriget Norges Grundlov av 17. mai 1814 (Grunnloven)

Den almindelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 nr. 10 (straffeloven)

Straffeprosessloven av 22. mai 1981 nr. 25

Lov om endringer i straffeloven m.v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner) av 17. januar 1997 nr. 11 (endringsloven)

Den europeiske menneskerettighetskonvensjon av 21. mai 1999 nr. 30 (EMK)

Psykisk helsevernloven av 2. juli 1999 nr. 62

Straffegjennomføringsloven av 18. mai 2001 nr. 21

Forskrifter:

Forskrift til lov om straffegjennomføring FOR 2002-02-22 nr. 183

Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring FOR 2004-03-05 nr. 481
(forvaringsforskriften)

Rettspraksis:

Rt 1951 s. 787

Rt 1984 s. 543

Rt 2002 s. 1667

Rt 2002 s. 1677

Rt 2004 s. 927

Rt 2004 s. 948

04-054866MED-AHER/2 (avsagt 21.01.2005) – Dom 1
05-010296MED-AHER/1 (avsagt 23.06.2005) – Dom 2
05-056966MED-AHER/2 (avsagt 23.08.2005) – Dom 3
05-087731MED-AHER/2 (avsagt 30.09.2005) – Dom 4
05-121959MED-AHER/2 (avsagt 06.12.2005) – Dom 11
05-158112MED-AHER/2 (avsagt 10.01.2006) – Dom 5
05-116711MED-AHER/2 (avsagt 06.01.2006) – Dom 12
05-156973MED-AHER/2 (avsagt 23.01.2006) – Dom 6
05-113617MED-AHER/1 (avsagt 24.01.2006) - Dom 7
05-181184MED-AHER/2 (avsagt 26.01.2006) – Dom 8
06-025739MED-AHER/1 (avsagt 18.05.2006) – Dom 9
06-073948MED-AHER/2 (avsagt 10.07.2006) – Dom 10

Forarbeider:

NOU 1974:17 ”*Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*”

NOU 1975:61 ”*Kriminalomsorg i frihet*”

NOU 1983:57 ”*Straffelovgivningen under omforming*”

NOU 1988:34 ”*Ny fengselslov*”

NOU 1990:5 ”*Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner*”

NOU 2002:4 ”*Ny straffelov*”

Ot. prp. nr. 87 (1993-1994) ”*Om lov om endringer i straffeloven m v (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)*”

Ot. prp. nr. 5 (2000-2001) ”*Om lov om gjennomføring av straff m v*”

Ot. prp. nr. 46 (2000-2001) ”*Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsettelse av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner...)*”

Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) ”*Om lov om straff*”

Innst. O. nr. 60 (2000-2001) ”*Om lov om gjennomføring av straff m v*”

Innst. O. nr. 113 (2000-2001) ”*Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover*”

Innst. O. nr. 34 (1996-1997) ”*Lov om endringer i straffeloven m v*”

St. meld. nr. 27 (1997-1998) ”*Om kriminalomsorgen*”

Rundskriv og retningslinjer:

Fengselsstyret ”Direktørens skjønnsutøvelse ved beslutning om løslatelse på prøve ved 2/3 straffetid etter fengselsloven § 35” av 06.09.1999 (Fst 4/99)

Riksadvokaten ”Utilregnelighetsregler og særreaksjoner” RA-2001-4

Den rettsmedisinske kommisjon ”Retningslinjer for gjennomføring av rettspsykiatriske undersøkelser” av 05.11.2002

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning ”Retningslinjer for programvirksomheten i kriminalomsorgen” av 08.11.2002

Kriminalomsorgen ”Retningslinjer for behandling av søknader om forskning” av 01.09.2003

Justisdepartementet [Høringsutkast] ”Retningslinjer om gjennomføring av forvaring” (2006)

Andre kilder:

Busch, Tor-Aksel ”*Utilregnelighetsregler og særreaksjoner*”, RA-2001-4

Rieber-Mohn, Georg Fr. ”*Forvaring – en strafferettslig reaksjon*”, Juristkontakt nr. 4 og 5 (2003)

Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab nr. 4 (1986)

Kriminalomsorgens årsstatistikk 2005

Sveriges kriminalstatistikk 2005

Sydsvenskan, artikkel 31.10.2006

Aftenposten, artikkel 25.07.2006

Nettsider:

www.bra.se

www.cpt.coe.int

www.kriminalomsorgen.no

www.krus.no

